

**Shoqata Kosovare e të Shurdhërve
Udruženje Gluvih Kosova
Kosovar Association of the Deaf**

Raport i statusit të personave të Shurdhër në Republikën e Kosovës

Report of the status of Deaf people in Republic of Kosovo

**Republika e Kosovës
Republika Kosova-Republic of Kosovo
Qeveria - Vlada - Government**

ZYRA E KRYEMINISTRIT/KANCELARIJA PREMIJERA/OFFICE OF THE PRIME MINISTER

**ZYRA PËR QEVERISJE TË MIRË/KANCELARJA ZA DOBRO UPRAVLJANJE
/OFFICE FOR GOOD GOVERNANCE**

Kuurojen Liitto ry
THE FINNISH ASSOCIATION OF THE DEAF

Raport i statusit të personave të Shurdhër në Republikën e Kosovës

Përmbajtja

1. Hyrje	3
1.1 Hulumtimi dhe Shembujt	3
1.1.1 <i>Shembuj të popullsisë</i>	4
1.2 Pytëtori	4
1.3 Vlerësimi dhe komentimi i pytësorit	5
2. Demografia	7
2.1 Popullimi i Personave të Shurdhër në Kosovë	7
2.2 Gjinia dhe mosha	8
2.3 Statusi martesor	9
2.4 Qytet ose fshat	11
2.5 Etniciteti	12
2.6 Aftësia e kufizuar shtesë	12
2.7 Mosha e shurdhërimit	13
2.8 Identiteti i Shurdhër	14
2.9 Gjuha e shenjave si gjuhë e preferuar	15
2.10 <i>Komunikimi me familjarët që dëgjojnë në shtëpi</i>	17
3. Gjuha e shenjave dhe Arsimimi	19
3.2 Qasja në arsimimin për të Shurdhër në Kosovë	19
3.3 Hyrje në Arsimimin e të Shurdhërve	23
3.4 KNPAK Gjuha e shenjave në edukim	24
3.5 Metodat e mësimdhënies në Kosovë	25
3.6 (Përvojat) e analfabetizmit	28
3.7 Komentet lidhur me metodat e mësimdhënies në Kosovë	31
4. Gjuha e shenjave në qasje të shërbimeve	32
4.1 Qasja në interpretim në Kosovë	32
4.2 Qasja në shërbimet shëndetësore në Kosovë	33
4.3 Qasja në shërbimet e ofruara nga qeveria	35
5. Komentet përfundimtare të rezultateve	37
6. Rekomandimet	38
Shtojcat	39
Referencat	39

Falënderimet

Shoqata Kosovare e të Shurdhërve shpreh mirënjohjen dhe falenderimin e thellë për bashkëpunimin e ngushtë, ndihmën shumë cilësore dhe kontributin e çmueshëm të ofruar nga ekspertët e Shoqatës Finlandeze të Shurdhërve – FAD nga Ministria e Punëve të Jashtme të Finlandës, ekspert vendor të gjuhës së shenjave si dhe për Zyren për Qeverisjes së Mirë, të Drejtat e Njeriut, Mundësi të Barabarta dhe Çështje Gjinore pranë Zyres së Kryeministrit të cilët mundësuan që ky raport të jetë më i plotë dhe më përmbajtësor.

Po ashtu Shoqata Kosovare e të Shurdhërve shpreh falenderimin e veçantë për stafin e saj si dhe kontributin e ofruar nga ana e komunitetit të Shurdhër e në veçanti kontributin e Shoqatave lokale të Shurdhërve të cilët kanë ofruar të gjithë përkrahjen e tyre për të realizuar këtë raport.

Falenderojmë shoqatat lokale si më poshtë:

- Shoqatën e të Shurdhërve në Prishtinë
- Shoqatën e të Shurdhërve në Prizren
- Shoqatën e të Shurdhërve në Pejë
- Shoqatën e të Shurdhërve në Gjakovë
- Shoqatën e të Shurdhërve në Mitrovicë
- Shoqatën e të Shurdhërve në Ferizaj
- Shoqatën e të Shurdhërve në Suharekë
- Shoqatën e të Shurdhërve në Vushtri
- Shoqatën e të Shurdhërve në Podujevë
- Shoqatën e të Shurdhërve në Drenas si dhe
- Shoqatën e të Shurdhërve në Malishevë

Në të njëjtën kohë të gjithë së bashku ndihmuan në nxjerrjen e rekomandimeve për Qeverinë e Republikës së Kosovës për njohjen e gjuhës së shenjave.

Ky raport është publikuar nga Shoqata Kosovare e të Shurdhërve me përkrahjen e Shoqatës Finlandeze të Shurdhërve
Maj, 2010

Shkurtesat

CIA	Central Intelligence Agency
dB	Decibel
EUD	Unioni European i të Shurdhërve
FAD	Shoqata Finlandeze e të Shurdhërve
KDPAK	Konventa mbi të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara
KT	Komunikimi Total
MASHT	Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë
MPJF	Ministria e Punëve të Jashtme Finlandeze
OBSH	Organizata Botërore e Shëndetësisë
OKB	Organizata e Kombeve të Bashkuara
PAK	Personat me Aftësi të Kufizuara
UNICEF	Fondi i Kombeve të Bashkuara për Fëmijët
ZKM	Zyra e Kryeministrit
ZQM	Zyra për Qeverisje të Mirë
WFD	Federata Botërore e të Shurdhërve

1. Hyrje

Raporti mbi statusin e personave të Shurdhër në Republikën e Kosovës është inicuar nga Shoqata Kosovare e të Shurdhërve, Shoqata Finlandeze e të Shurdhërve nga Ministria e Punëve të Jashtme të Finlandës si dhe me përkrahjen e Zyres për Qeverisje të Mirë pranë Zyres së Kryeministrit të Republikës së Kosovës.

Raporti ka për qëllim që të paraqes situatën e personave të Shurdhër në Republikën e Kosovës, edukimin dhe arsimimin e të shurdhërve si dhe mundësitë për bashkëveprim, qasje në shërbime dhe informacione të personave të shurdhër. Gjithashtu raporti shënon përpjekjen për të vlerësuar sfidat dhe problemet që kanë personat e shurdhër në qasje dhe komunikim.

Raporti i shfrytëzon rezultatet e grumbulluara nga ana e SHKSH-së gjatë vjeshtës së vitit 2009 për t'iu përgjigjur nevojave për informta në këto fusha:

1. Cili është statusi i gjuhës së shenjave e rishikuar në nivelin praktik p.sh sa janë përmbushur të drejtat e njeriut në pajtim me qasjen dhe shfrytëzimin e gjuhës së shenjave të paraqitura në Konventën e OKB-së mbi të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara (KDPAK);

a) gjuha e shenjave në arsim (KDPAK kapitulli 24)

b) gjuha e shenjave në qasjen e shërbimeve, p.sh shërbimet e interpretimit (KDPAK kapitulli 9 dhe 21)

1.1 Hulumtimi dhe mostra

Një numër relativisht i madh i personave të Shurdhër në Kosovë janë anëtarë të Klubeve Lokale të të Shurdhërve. Historikisht, shkollat për të Shurdhërit janë vendet ku personat e Shurdhër takojnë për herë të parë personat tjerë të Shurdhër. Ata ndajnë çdo ditë me njëri tjetrin dhe përjetojnë bashkimin gjuhësor dhe kulturor, të cilin nuk mund ta gjejnë në familjet e tyre apo në komunitetet lokale. Në shumicën e shteteve, komuniteti i të Shurdhërve ka themeluar Shoqatat e të Shurdhërve dhe Klubet lokale të të Shurdhërve, për të ruajtur bashkimin me njëri tjetrin pas përfundimit të shkollës, mirëpo në të njëjtën kohë për të përkrahur njëri tjetrin dhe për të mirëmbajtur rrjetin social.

Të qenurit anëtarë i klubit lokal të Shurdhërve në Kosovë, automatikisht ju bënë edhe anëtarë të Shoqatës Kosovare të të Shurdhërve – SHKSH (FAD 2004). Meqenëse interesi i këtij hulumtim ishte mbledhja e të dhënave thelbësore si dhe përvojave të përgjithshme të komunitetit të Shurdhër në Kosovë është marrë vendim të merren mostra nga anëtarët e SHKSH-së. Tradicionalisht, klubet e të Shurdhërve janë të një rëndësie të veçantë dhe ndikimi në rrjetizimin e personave të Shurdhër dhe kualitetit të jetës së tyre, veçanërisht në ato komunitetet ku qasja në punësim, interpretim, TV dhe media është e kufizuar. Për shkak të mungesës së dy-gjuhësisë dhe edukimit kualitativ të Shurdhërve, ata nuk janë në gjendje të shkruajnë apo lexojnë gjuhën kombëtare të tyre, dhe shpeshherë janë të papunë (Nga 100 persona të Shurdhër pjesëmarrës në hulumtim, 83 % janë të papunë). Ata kanë një qasje shumë të komplikuar në komunitetin shumicë.

Antarsimi në Shoqatën e të Shurdhërve u mundëson atyre të jenë pjesë e komunitetit, u mundëson qasje në informacione ndajnë përvojat dhe njohuritë e tyre me të tjerët etj. Kjo gjithashtu nënkupton se ka shumë mundësi që respondentët janë në një situatë më të mirë apo më favorizuese sesa ata të cilët nuk janë të kyqur në hulumtim. Për shembull, shumica e respondentëve në këtë hulumtim janë të martuar (71%) dhe shumica prej tyre janë të martuar me personin e Shurdhër gjë që tregon se ata janë pjesë e rrjetit brenda personave të Shurdhër.

Në mostrat e marra nga anëtarët e SHKSH-së, ne jemi të vetëdijshëm lidhur me problemet potenciale rreth përfaqësimit në mbledhjen e të dhënave poashtu edhe me kufizimet që kanë të bëjnë me përgjithësimin e rezultateve. Megjithatë, besohet se personat e Shurdhër janë një grup i cili është vështirë të arrihet

andaj ne jemi të kënaqur me mostrën e respondentëve të marra në këtë studim.

Ky hulumtim ka përmbledhur informacione esenciale lidhur me përvojat e personave të Shurdhër në edukim, aftësitë e tyre gjuhësore (analfabetizmi i lartë) dhe qasshmërinë në shërbimet e ofruara nga komuniteti shumicë.

1.1.1 Mostra e popullimit

Këto të dhëna janë marrur nga hulumtimi i 100 personave të Shurdhër të cilët janë seleksionuar rastësisht (metoda grumbulluese) nga e gjithë Kosova pa patur ndonjë seleksionim paraprakisht. Për të krijuar një mostër përfaqësuese për personat me aftësi të kufizuara, ne kemi zgjedhur mostrën e rastit duke shfrytëzuar metodën cluster (grumbullimit).

Kjo metodë përfshinë:

- Identifikimin e përfaqësuesve nga 11 Klubet Lokale të të Shurdhërve;
- Seleksionimi i rastit i personave të Shurdhër në të dhënat e 11 Klubeve të të Shurdhërve.

Ky lloj i seleksionimit realisht i ka prirë mostrës teorike të 100 personave të Shurdhër. Me grupin e caktuar prej 100 personave, ekipi i projektit ka mbledhur 100 pyetsorë valid me qëllim të analizimit të dhënave.

1.2 Pyetsorët

Realisht pyetsori për mbledhjen e të dhënave e cila është shfrytëzuar në hulumtimin e parë është modifikuar dhe zhvilluar për hulumtimin e dytë. Disa pyetje janë modifikuar; disa pyetje tjera të reja janë shtuar. Ky pyetsor ka për qëllim të zbulojë vështësitë dhe sfidat me të cilat ballafaqohen personat e Shurdhër në Kosovë në të gjitha sferat e jetës siç janë; kualiteti i edukimit, shkrimi dhe leximi, punësimi dhe qasja në shërbimet përkrahëse.

Në mënyrë që të jenë në gjendje të kryejnë këto intervista, projekti ka ofruar trajnime një javore për stafin (një person i Shurdhër dhe një interpret i gjuhës së shenjave) të cilët kanë patur për detyrë që të drejtojnë intervistat.

Pyetsori për mbledhjen e të dhënave ka qenë i përbërë prej 80 pyetjeve dhe përafërsisht një intervistë në gjuhën e shenjave ka zgjatur 90 minuta. Shumica e anëtarëve janë intervistuar në klubet e tyre të Shurdhërve në 11 komunat e Kosovës.

1.3 Vlerësimi dhe komentimi i pyetësorve

Pyetësori sipas vlerësimit të ekspertëve ka disa mungesa. Sipas tyre, mungojnë pyetjet lidhur me efektin e lajmeve në gjuhën e shenjave, pastaj sa ato janë të lehta për tu kuptuar etj. FAD nuk ka patur mundësi që të shoh pyetësorin final deri pas përfundimit të intervistave.

Vendosja e të dhënave dhe analizat përfundimtare të dhënave është bërë nga hulumtues të jashtëm të cilët janë kontraktuar pas grumbullimit të përgjigjeve. Pra, hulumtuesit nuk kanë patur mundësinë të ndikojnë në pyetjet apo të ndjekin projektin e kaluar në përgjithësi. Kjo e ka bërë shumë të vështirë për të interpretuar të dhënat. Njëra që kemi zbuluar është se disa pyetje nuk janë testuar para se të fillonin me mbledhjen e të dhënave.

Ajo se çfarë hulumtuesit kanë vërejtur gjatë punës me pyetje është se ka mundësi që respondentët nuk i kanë kuptuar qartazi pyetjet. Kjo mund të vijë sepse pyetjet janë paraqitur apo respondentët janë pyetur në këtë mënyrë. Ne jemi fokusuar në ato pyetje dhe përgjigje të cilat tregojnë besueshmëri/validitet të lartë në këtë raport. Ne poashtu jemi të vetëdijshëm se në disa pyetje respondentët janë përgjigjur më

shumë se një kategori dhe ne nuk mund të shohim se sa prej tyre janë përgjigjur.

Problem tjetër është edhe përkthimi i pyetjeve, të dyjat, nga gjuha e shkruar në gjuhën e shenjave tek respondentët. Hulumtuesit nuk e dinë se si janë trajnuar intervistuesit për të kompletuar këtë hulumtim. Poashtu nga gjuha shqipe në gjuhën angleze. Disa pyetjeve ju mungon edhe kredibiliteti sepse ato nuk përputhen me rezultatet tjera (shembull ku 66,1% të respondentëve të cilët kanë përfunduar shkollën e mesme mendojnë se arsimimi i mesëm u ka ofruar baza të mira për edukim të mëtutjeshëm dhe punësim, përderisa shumë pak janë të punësuar dhe vetëm një ka përfunduar edukimin e lartë).

2. Demografia

Kjo pjesë paraqet sfondin e respondentëve në termet e moshës, gjinisë, etnicitetit, strukturës familjare, statudin e të Shurdhërve dhe mënyrën e preferuar të komunikimit.

Informacionet e përgjithshme (marrë nga <http://www.ks-gov.net/esk/>) lidhur me demografinë në Kosovë:

Përshkrimi i popullsisë:	2 180 686 vlerësim
Qeveritë Lokale:	33 komuna
Kryeqyteti:	Prishtina
Religjioni:	Predominon Musliman. Poashtu Serb Ortodoks dhe Romano Katolik
Etniciteti:	Shqiptar Kosovar 92%, Serb Kosovar 5,3%, Tjera 2,7%

2.1 Popullimi i personave të Shurdhër

Nuk ka statistika zyrtare mbi numrin e komunitetit të Shurdhër në Kosovë. Kjo vjen për shkak të mungesës së regjistrimit të përgjithshëm të popullsisë në Republikën e Kosovës. Por duke u bazuar në të dhënat posedon SHKSH-së dhe anëtarët e saj besohet se numri i personave të Shurdhër në Republikën e Kosovës duhet të jetë diku rreth 7,000 deri 8,000 persona të Shurdhër.

Nga këto parallogari dhe për shkak të mungesës së statistikave në Kosovë, është e pamundur të paraqitet numri i saktë i personave të shurdhër, megjithatë është e njohur se në vendet e zhvilluara përlogaritjet janë një person i shurdhër në 1,000 banor.

Kosova konsiderohet si vend në zhvillim dhe si rrjedhojë e pasojave të luftës, sëmundjes dhe kufizimeve në intervenimet mjekësore, FAD (2004) sugjeron se mund të jenë 3 persona të Shurdhër në 1000 banor të Kosovës, e cila nënkupton rreth 5400 persona të Shurdhër. Organizata Botërore e Shëndetësisë (OBSH) vlerëson se janë rreth 59 milion njerëz (0,9% e popullsisë së përgjithshme) në botë me humbje të dëgjimit të klasifikuara si humbje të rënda (humbja e dëgjimit nga 61 dB ose më tepër) (OBSH 2005, Haualand dhe Colin 2009). Kjo nënkupton 16,200 persona të Shurdhër dhe gjysëm të Shurdhër të cilët jetojnë në Kosovë. OBSH vlerëson se 0.2% e gjithë popullsisë klasifikohen me dëgjim të humbur të thellë (81 dB ose më shumë). Nëse i marrim këto vlerësime të OBSH-së, na del se numri total i personave të Shurdhër në Kosovë është 3,600. Pra, vlerësimi më i përafërt numrit të popullsisë së Shurdhër në Kosovë është mes 3,600 (OBSH) – 7/8000 (SHKSH).

2.2 Gjinia dhe moshë

Nga 100 respondentëve tanë shumica janë meshkuj (76%) dhe më pak se një e katërta (24%) janë femra (shih Tabelën 1). Përderisa teknikat e mostrës kanë qenë kluster dhe mostra e rastit të anëtarëve të SHKSH-së – sic është përshkruar në kapitullin më lartë në Hulumtimi dhe Mostra – këto shifra mund të jenë të ndikuara nga ajo se Kosova është një shtet me shumicë muslimane. Dhe kjo nënkupton se meshkujt janë më aktiv në fushën publike, përderisa femrat qëndrojnë në shtëpi.

Megjithatë, përderisa nuk kemi shifra zyrtare se sa meshkuj dhe femra të Shurdhër jetojnë në Kosovë është shumë e vështirë që të ipet ndonjë konkluzion lidhur me nivelin e përfaqësimit në këto të dhëna në përgjithësi në pajtim me masat demografike.

Tabela 1: Shpërndarja e moshës së Respodentëve në bazë të gjinisë

	<i>Meshkuj</i> (N= 76)	<i>Femra</i> (N=24)
	<i>Përqindja</i>	<i>Përqindja</i>
Mosha 18 deri 30 vjec	15	10
Mosha 31 deri 40 vjec	11	7
Mosha 41 deri 50 vjec	24	4
Mosha 51 deri 60 vjec	17	2
Mosha 61 deri 70 vjec	5	-
Më të vjetër se 70 vjec	4	1

Shpërndarja e moshës ndër respodentët qartazi është e koncentruar në të rinjtë në gjysmën e grupmoshave të përfshira. Tabela 1 tregon se 71 përqind e respodentëve janë të moshës 18 dhe 50 vjecare. Përqindja më e madhe e meshkujve paraqitete në grupmoshën 41 deri 50 vjec (24%), dhe përqindja më e lartë e femrave në grupmoshën 18 deri 30 vjecare (10%). Në mostra femrat janë më të reja. Kjo mund të tregoj se femrat e martuara qëndrojnë në shtëpi, përderisa të reja, të pamartuarat janë më aktive në arenat publike.

2.3 Statusi martesor

Shumica e respodentëve janë të martuar. Tabela 2 tregon se në kohën e hulumtimit 71 % të respodentëve janë deklaruar se janë të martuar, 19% beqar dhe pjesa tjetër prej 10% janë të vejë apo divorcuar. Poashtu tabela 2 tregon se mesatarja e beqarisë tek femrat është më shumë e përbashkët (29,2%) krahasuar me meshkujt (15,8%), ndërsa është më pak e përbashkët te femrat që të martohen (66,7%) në krahasim me meshkujt (72,4%).

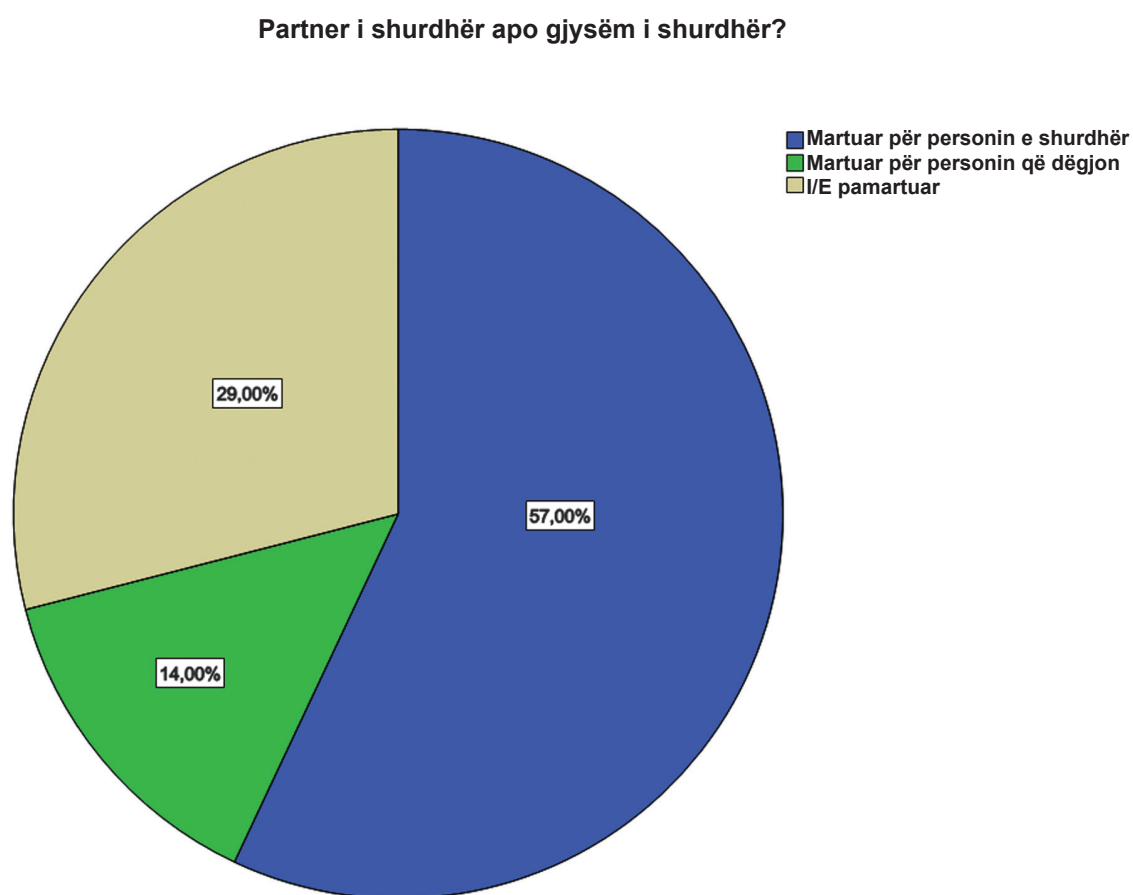
Tabela 2: Shpërndarja e respodentëve në bazë të statusit martesor

	<i>Beqar</i> (N=19)	<i>Martuar</i> (N=71)	<i>Vejë</i> (N=5)	<i>Divorcuar</i> (N=5)
	<i>Përqindja</i>	<i>Përqindja</i>	<i>Përqindja</i>	<i>Përqindja</i>
Meshkuj (N= 76)	15,8	72,4	6,6	5,3
Femra (N=24)	29,2	66,7	0	1

Ky status martesor ka të bëjë me moshën e respodentëve, ku shumica e beqarëve janë të grup moshës mes 18-30 (91,7% të meshkujve dhe 73% të femrave).

Më poshtë, figura 1 ilustron shumicën e respodentëve të cilët janë të martuar (N=71) janë të martuar me partner të Shurdhër (80,3% nga 71 respodentët). Është shumë e përbashkët ndër komunitetin e personave të Shurdhër që të martohen me njëri tjetrin. Studimet e fundit tregojnë se mbi 90% e anëtarëve të komunitetit të Shurdhër martohen me personin tjetër të Shurdhër (lane rtc. 1996). Kjo tregon trendin e një komuniteti të fortë. Megjithatë, Lane etc. (1996) ka përdorur këtë trend si një argument për të krahasuar personat e Shurdhër me minoritetet tjera kulturore, etnike dhe gjuhësore.

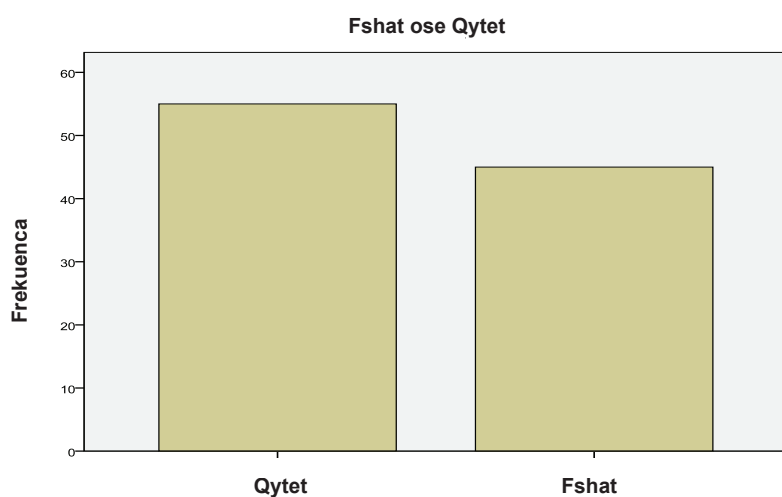
Figura 1:

2.4 Qytet ose fshat

Më shumë respondent (55%) jetojnë në qytet, përderisa 45% jetojnë në fshat. Krahësuar me demografinë e Kosovës (42% urban dhe 58% rurale) shihet se shumica e respondentëve jetojnë në qytet.

Figura 2: Shpërndarja e vendbanimit në fshat ose qytet

2.5 Etniciteti

Ndër 100 respondentët shpërndarja e etnicitetit duket se korrespondon me popullsinë e përgjithshme në Kosovë (Shqiptar Kosovar 90%, Serb Kosovar 8%, Tjera 2%). 90 % të respondentëve kanë deklaruar në raport se janë shqiptar Kosovar, 1% serb Kosovar, 5% Romë, 2% Turk dhe 1% Boshnjak, 1% 'tjera'.

Table 3: Shpërndarja Etnike

	(N= 100) <i>Përqindja</i>
Shqiptar Kosovar	90
Serb kosovar	1
Rom	5
Turk	2
Boshnjak	1
Tjera	1

2.6 Aftësitë e kufizuar shtesë

Shpesh personat e shurdhër janë të lindur me aftësi të kufizuar shtesë. Ndër 100 respondentët 11% kanë aftësi të kufizuar shtesë. 4% e 100 respondentëve janë të verbër/shikim të dëmtuar, 7% kanë aftësi të kufizuara fizike, 1% janë me aftësi të kufizuara mendore dhe intelektuale.

Tabela 4: Shpërndarja e aftësisë së kufizuar shtesë

	(N=100) <i>Përqindja</i>
Verbër/shikim të dëmtuar	4
Aftësi të kufizuara fizike	7
Aftësi të kufizuara intelektuale dhe mendore	1
Nuk kanë aftësi të kufizuara shtesë	88

2.7 Mosha kur jeni bërë të Shurdhër

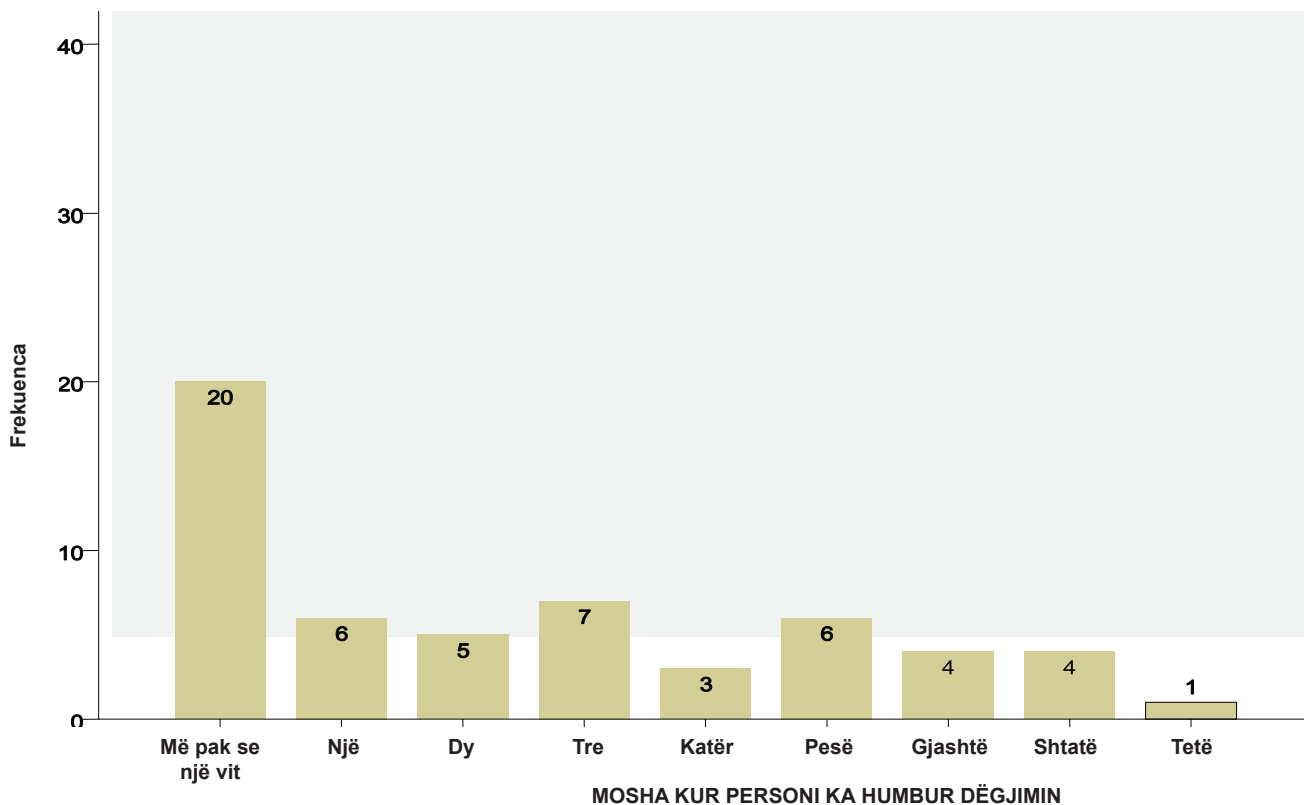
27 përqind të respondentëve kanë lindur të Shurdhër, 60 përqind janë bërë të Shurdhër më vonë dhe për 13 përqind të respondentëve mungon informacioni.

Tabela 5: Shpërndarja e respondentëve të lindur të Shurdhër

	(N=100)
	<i>Përqindja</i>
Lindur të Shurdhër	27
Lindur jo të Shurdhër	60
Nuk janë përgjigjur	13

Figura 3 tregon moshën e 56 respondentëve të cilët janë Shurdhëruar dhe janë bërë të Shurdhër. Një e treta e tyre të cilët janë bërë të Shurdhër më vonë janë pa e mbushur vitin e parë të lindjes dhe në moshën 8 vjeqare të gjithë respondentët e klasifikuar të Shurdhër janë bërë të shurdhër.

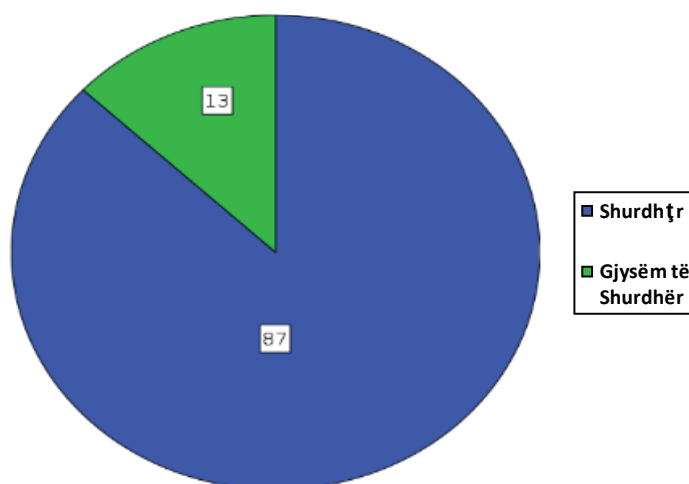
Figura 3:

2.8 Identiteti i të Shurdhërve

87 % të respondentëve e identifikojnë veten si të Shurdhër dhe pak më shumë se një e dhjeta e klasifikojnë veten si gjysëm të shurdhër (13%).

Figura 4:

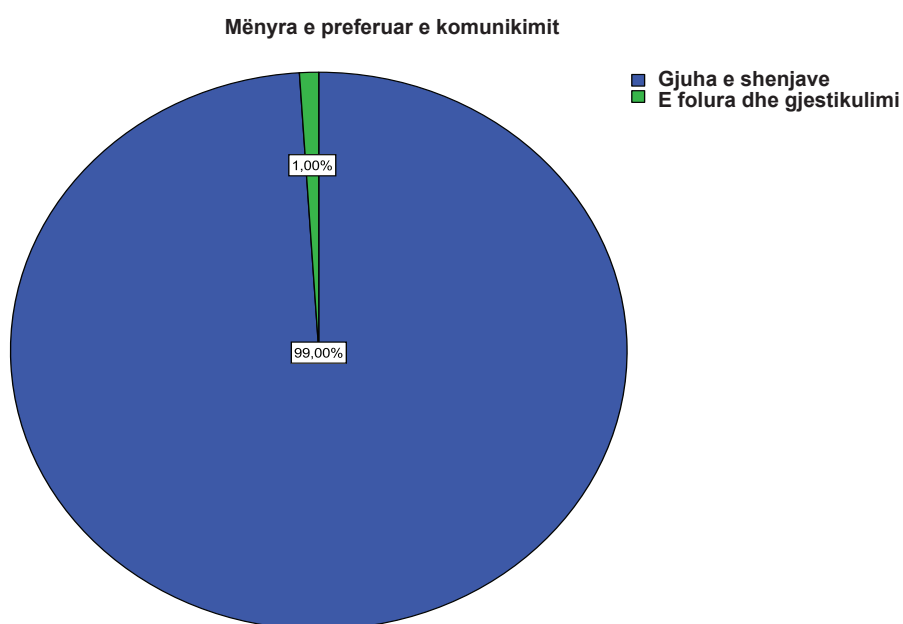

Përderisa mostrat kanë qenë të rekrutuara nëpërmjet shoqatës së Shurdhërve, SHKSH; shifrat e paraqitur në figurën 4 mund të jenë si rezultat se shumica e respondentëve e identifikojnë veten të "Shurdhër" dhe kështu që është anëtarë i klubit të Shurdhër. Identiteti i të Shurdhërve nuk është dhënë nëpërmjet audiogramit. Diagnostifikimi mjekësor nuk është i mjaftueshëm për të definuar se si njerëzit funksionojnë në bashkëveprimet e përditshme jetësore me njerëzit tjerë. Në studimet e të Shurdhërve dhe në fushat tjera të komunitetit të Shurdhër, dallimi në mes modelit mjekësor dhe atij gjuhësor/socio-kulturor përdoret për të definuar identitetin e Shurdhër. Shpesh përdoret modeli gjuhësor/socio-kulturor për të trajtuar aspektet sociale dhe kulturore të qenurit të Shurdhër. Të qenurit të Shurdhër në komunitetin e gjuhës së shenjave shpeshherë është një eksperiencë pozitive dhe kjo ofron baza të mira për një mirëqenie dhe shëndet të mirë mendor sesa të qenurit i Shurdhër dhe të mos jeshë anëtarë i komuniteti të gjuhës së shenjave.

2.9 Gjuha e shenjave si gjuhë e preferuar

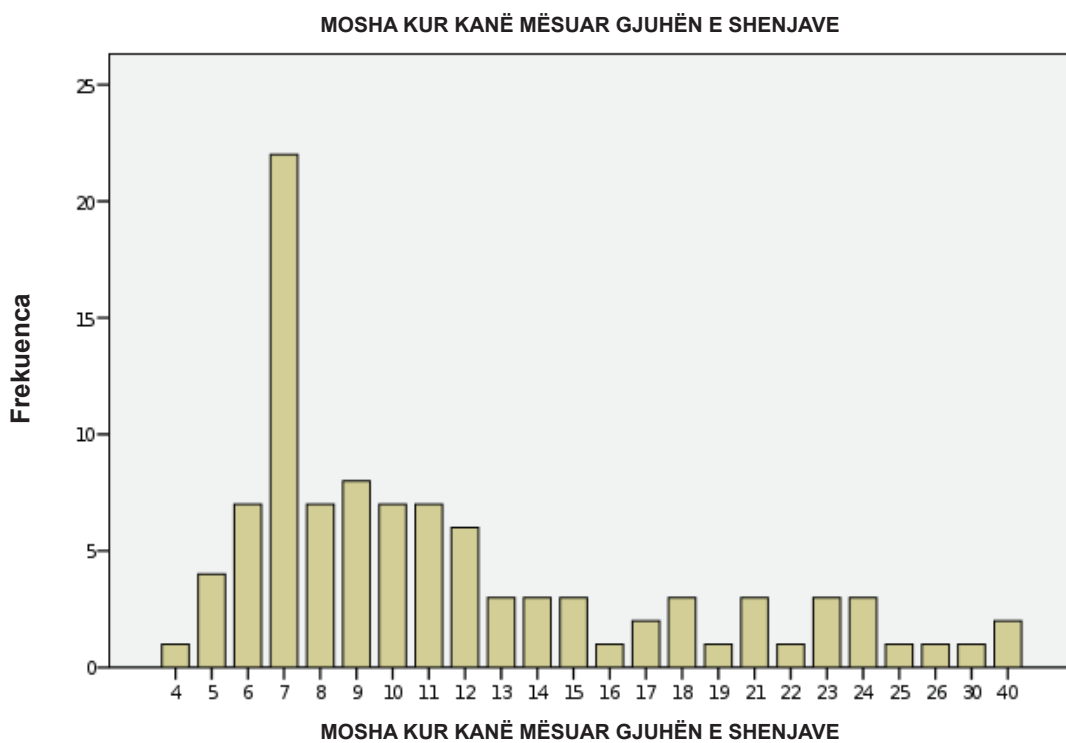
Si vazhdimësi e identitetit të Shurdhër dhe të qenurit anëtarë i komunitetit të shenjave figura 5 pohon se shumica, gati të gjithë respondentët (99%0) janë deklaruar se ata preferojnë gjuhën e shenjave si mënyrën e tyre të komunikimit. 1% e tyre kanë deklaruar se ata preferojnë të shfrytëzojnë të dyjat, të folurën dhe gjuhën e shenjave (Komunikimin Total).

Figura 5:

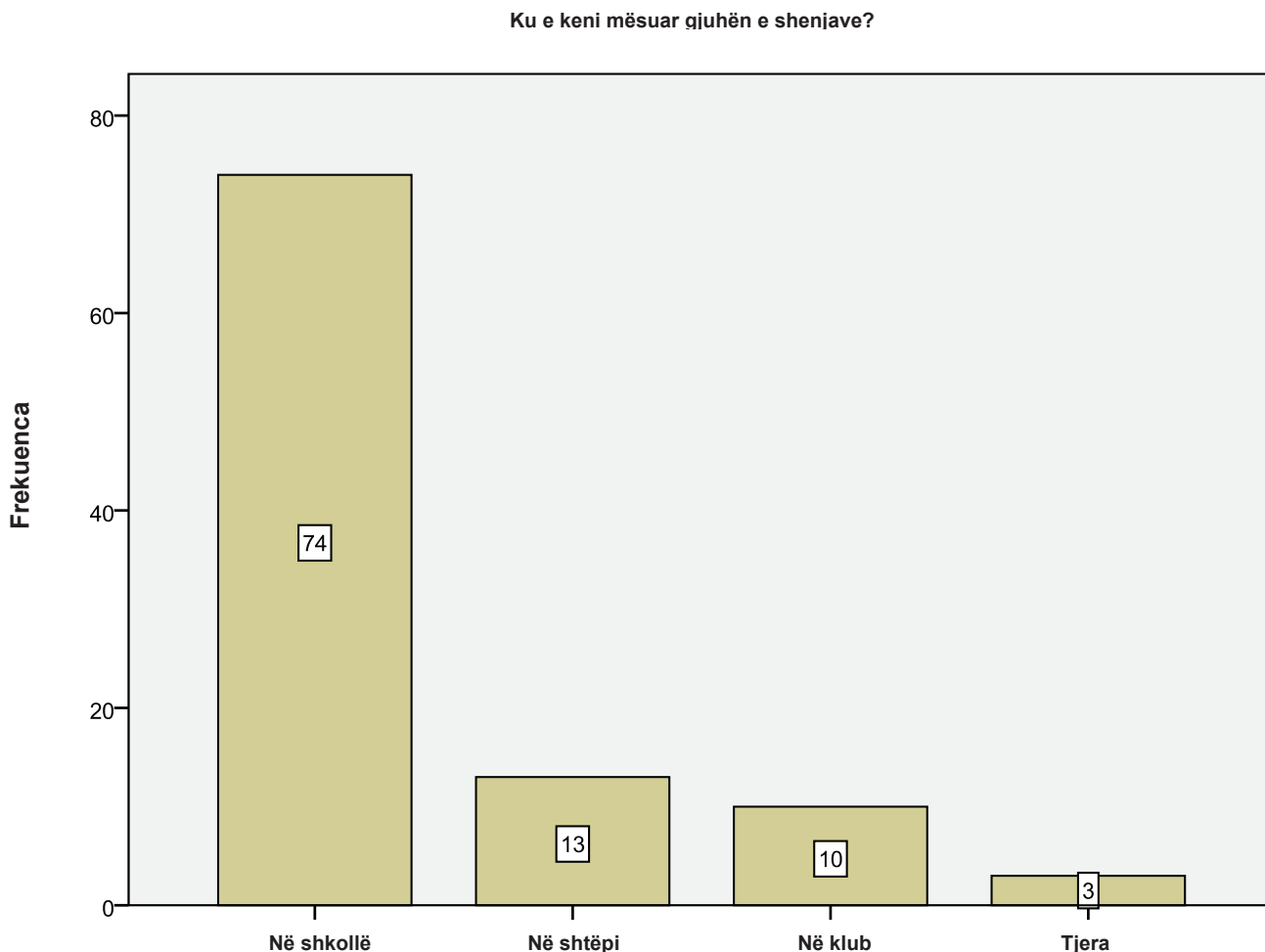
Përafërsisht një e treta e respondentëve e kanë mësuar gjuhën e shenjave në moshën 7 vjeqare. (figura 6).

Figura 6:

Nëse kthehemi në procesin e mësimit të gjuhës së shenjave ne mund të themi se shumica e respondentëve nuk e kanë mësuar gjuhën e shenjave deri në moshën e fillimit të shkollimit (74%, figura 7). Ne dyshojmë se shumë pak fëmijë kanë ndjekur kopshtet dhe shumë pak prindër kanë mësuar gjuhën e shenjave. Kjo nënkupton se nëse ata nuk kanë mësuar gjuhën deri në moshën 7 vjeqare, ata nuk kanë mësuar asnjë gjuhë deri në moshën 7 vjeqare, prandaj janë subjekt serioz të përjashtimit dhe të cilat mund të kenë konsekuenca në jetën e tyre të mëtutjeshme. Në shkollë ata janë ekspozuar dy gjuhëve, gjuhës së shenjave (nga ana e shokëve) dhe gjuhës shqipe.

Figure 7:

2.10 Komunikimi i personave të Shurdhër me familjarët që dëgjojnë në shtëpi

Nëntë nga dhjetë respondentët janë të lindur në familjet të cilët nuk kanë anëtarë tjerë të Shurdhër. Ky nuk është numër i pazakontë, sepse në shumë kombe është e përbashkët për fëmijët e shurdhër që të jetë fëmija i vetëm i Shurdhër në familje. (Lane 1992). Kjo shpeshherë ka të bëjë me shurdhësinë dhe jo kushtimisht gjenetike mirëpo mund të jetë në sajë të çështjeve të ndryshme. Poashtu, ne vërejtëm më lartë relativisht një përqindje të lartë të fëmijëve të cilët bëhen të Shurdhër pas lindjes e cila shpeshherë shkaktohet nga infeksionet ose sëmundjet në foshnjëri.

Të qenurit fëmija i vetëm i Shurdhër mund të jetë një sfidë në shumë mënyra. Njëra ndër trysnit më të mëdha është se si të komunikojmë me prindërit dhe motrat/vëllezërit. Figura 8 ilustron se shumica e respondentëve 94% e tyre shfrytëzojnë gjetet për të komunikuar me familjet e tyre. Vetëm 3% e respondentëve thonë se shfrytëzojnë gjuhën e shenjave si mënyrë komunikimi me anëtarët që dëgjojnë në familjet e tyre. Kurse pjesa e mbetur 3% shkruajnë apo flasin gjatë komunikimit me anëtarët që dëgjojnë në familjet e tyre.

Figura 8

3. Gjuha e Shenjave në edukim

Pjesa e hulumtimit për arsimin në Kosovë do të ofrojë informacione përshkruese lidhur me nivelin e arsimimit ndër personat e Shurdhër në Kosovë. Pastaj do të trajtojmë nivelin e edukimit të Shurdhërve dhe do të shikojmë KDPAK për gjuhën e shenjave dhe arsimimin. Kjo pjesë do të paraqes se si duket kjo në Kosovë, cilat metoda të mësimdhënies përdoren në shkollat e tyre dhe çfarë pasojash kanë lënë në shkrimin, leximin dhe aftësitë gjuhësore tek personat e Shurdhër.

3.1 Çështjet e edukimit të Shurdhërve në Kosovë

Raporti i FAD “raporti mbi statusin e klubeve të Shurdhërve dhe gjuhës së shenjave” (2004) ka komentuar pak edhe lidhur me situatën e edukimit të Shurdhërve në Kosovë. FAD ka ngritur disa çështje të cilat kanë të bëjnë me edukimin e të Shurdhërve. Çështjet e poshtëshënuara janë kategorizuar dhe përfaqësojnë disa pengesa aktuale për komunitetin e të Shurdhër sot:

1. Trajnimi për mësimdhënës (Edukimi i të Shurdhërve, Studimet e të Shurdhërve, Gjuha e Shenjave Kosovare)
2. Kualitet në shkrim dhe lexim
3. Kurikula dhe resurse specifike për Edukimin e të Shurdhërve
4. Përdorimi i Gjuhës së Shenjave në shkollë – Dygjuhësia
5. Shërbimet e transportit për nxënësit e Shurdhër nga shtëpitë në shkollë dhe anasjelltas
6. Shqetësimet lidhur me kualitetin e Edukimit të Shurdhër

Ky raport jep disa sqarime lidhur me atë se si të Shurdhërit në Kosovë vlerësojnë nga këndvështrimi i tyre nivelin e kualitetit të gjuhës së shenjave në Kosovë.

3.2 Qasja në arsim e të Shurdhërve në Kosovë

E drejta e të gjithë fëmijëve për arsimim është e garantuar me ligjin mbi arsimimin parashkollor dhe të obligueshëm, atë të nivelit 1 dhe 2 (ligji nr.02/L-52).

Infrastruktura ligjore në fushën e arsimit për personat me aftësi të kufizuara fillon me aprovimin e ligjit për arsim fillor dhe të mesëm në Kosovë (ligji nr 2002/2). Ky ligj, kapitullin VII e ka titulluar “arsimi special”, me të cilin kapitull rregullon dhe e parasheh mbarëvajtjen e mësimin të fëmijëve me aftësi të kufizuara.

Arsimi special në Kosovë është i organizuar në kuadër të shkollave speciale, klasëve të bashkangjitura si dhe në klasa të rregullta. Shtrirja gjeografike e shkollave speciale në Kosovë është joproporcionale krahasuar me numrin e fëmijëve me nevoja të veçanta sipas rajoneve dhe komunave. Shkolla të tilla kemi vetëm në pesë qendra komunale, në Prizren dhe Mitrovicë i kemi nga dy shkolla speciale ndërsa në Prishtinë, Pejë dhe Shtime nga një. Ndërsa në qendrat e mëdha komunale si Gjilan, Ferizaj, etj nuk kemi fare shkolla të tilla. (MASHT)

Klasët e bashkangjitura

Klasat e bashkangjitura janë klasë që organizohen brenda shkollës së rregullt dhe qëllim parësor i tyre është përfshirja e fëmijëve me nevoja të veçanta në to dhe kalimi i tyre gradual (sipas arritjeve dhe performancës) në klasë të rregullta.

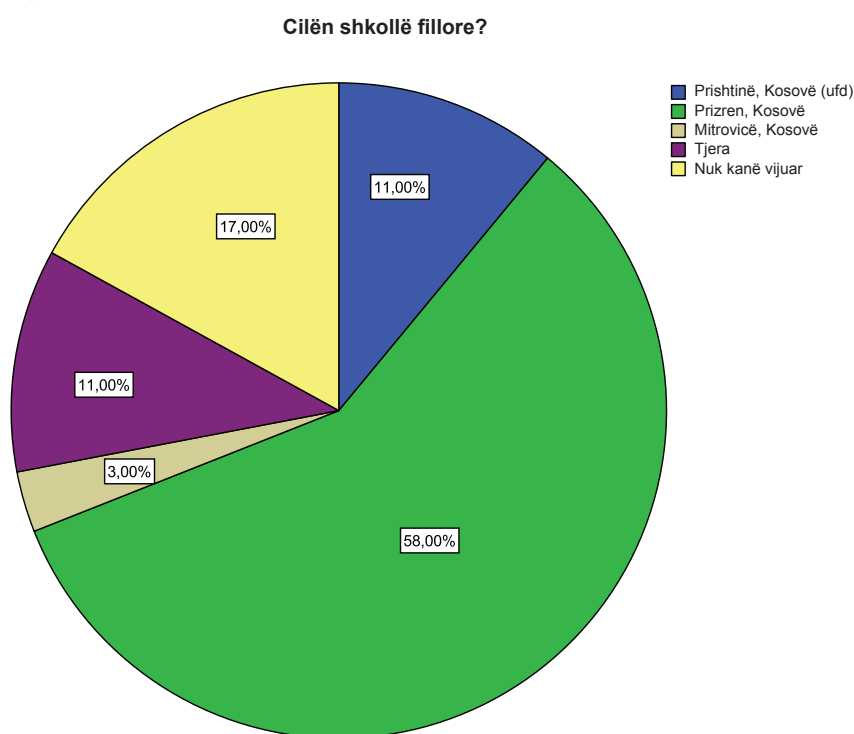
Klasët e para të bashkangjitura janë hapur në vitin shkollor 2002/2003, dhe gjeneratat e para tashmë janë në klasën e gjashtë. Mësimi në klasë të bashkangjitura është paraparë të organizohet në nivelin e parë dhe

të dytë të shkollimit, përkatësisht në shkollimin fillor dhe atë të mesëm të ulët. Klasët e bashkangjitura janë formuar në çdo shkollë ku ka patur interesim dhe kushte elementare për funksionimin e saj (MASHT).

Sipas raportit të MASHT për vitin 2006 të shërbimit të arsimit special, mësimet i ndjekin 1030 nxënës me aftësi të kufizuara në shkolla fillore dhe të mesme. Por në raportin vjetor për vitin 2006 të cilën e ka dhënë organizata ndërkombëtare UNICEF, është konstatuar se vetëm 10% e fëmijëve me aftësi të kufizuara në Kosovë janë përfshirë në shkollim.

Nga 100 persona të Shurdhër pjesëmarrës në këtë hulumtim 83% kanë vijuar shkollën fillore dhe 17% e tyre nuk kanë vijuar shkollën fillore (figura 8). Më shumë se gjysma e respondentëve kanë vijuar shkollën fillore për të Shurdhër në Prizren (58%), 11% kanë vijuar shkollën fillore në Prishtinë, 3 kanë vijuar shkollën fillore në Mitrovicë përderisa 11% kanë vijuar shkollat “tjera”.

Figura 9

Nuk ka ndonjë shpjegim direkt se pse 17% e respondentëve nuk kanë vijuar shkollimin fillor, mirëpo në bazë të raportit të FAD (2004) rreth statusit të klubeve të Shurdhërve dhe gjuhës së shenjave është raportuar se njëri ndër problemet e edukimit të Shurdhër në Kosovë është se familjarët që dëgjojnë nuk lejojnë fëmijët e tyre të Shurdhër të vijojnë shkollimin në shkollat e të Shurdhërve. Siç duket femrat janë më shumë sepse në bazë të tabelës mëposhtë një e treta e femrave (33, 3%) nuk kanë vijuar shkollimin dhe nuk kanë vijuar asnjë nivel edukimi, përafërsisht një e dhjeta e meshkujve (11,8%) janë përgjigjur se nuk kanë vijuar shkollimin fillor.

Tabla 6: Shpërndarja e respondentëve në edukimin fillor sipas gjinisë

	<i>Meshkuj (N=76)</i>	<i>Femra (N=24)</i>
	<i>Përqindja</i>	<i>Përqindja</i>
Kanë vijuar shkollën fillore	88,2	66,7
Nuk kanë vijuar Shkollën fillor	11,8	33,3

73 % e të gjithë respondentëve kanë mbaruar shkollën fillore. 27% e të gjithë 100 respondentëve nuk kanë mbaruar shkollën fillore. Më pas se gjysma e respondentëve femra (45,8%) kanë mbaruar shkollimin fillor, përderisa 81,6% e të gjithë respondentëve meshkuj kanë mbaruar shkollimin fillor.

Tabela 7: Shpërndarja e respondentëve të cilët kanë mbaruar shkollimin fillor në bazë të gjinisë

	<i>Meshkuj (N=76)</i>	<i>Femra (N=24)</i>
	<i>Përqindja</i>	<i>Përqindja</i>
Kanë përfunduar Shkollimin fillor	81,6	45,8
Nuk kanë përfunduar shkollimin fillor	6,6	20,8
Nuk kanë ndjekur shkollimin fillor	11,8	33,3

Në KDPAK Neni 24 shkruan se Shtetet Palë duhet të sigurojnë se “*personat me aftësi të kufizuara nuk janë të përjashtuar nga edukimi pa pagesë dhe i detyrueshëm primar*”. Mirëpo është me rëndësi që të jemi të vetëdijshëm për numrin relativisht të lartë (27%) të cilët nuk kanë përfunduar shkollimin fillor.

Një numër i vogël i respondentëve kanë vazhduar shkollimin e mesëm (67%). Mirëpo shihet se përfundimi i shkollës fillore jep probabilitet më të madh për të vazhduar nivelin e edukimit të lartë (91,4% nga 73 respondentët)

Tabela 8: Shpërndarja e respondentëve në shkollën e mesme sipas gjinisë

	<i>Meshkuj</i> (N=76)	<i>Femra</i> (N=24)
	<i>Përqindja</i>	<i>Përqindja</i>
Kanë vijuar shkollën e mesme	76,3	37,5
Nuk kanë vijuar shkollën e mesme	5,3	8,3
Nuk kanë përfunduar shkollën e mesme	18,4	54,2

Përderisa përqindje relativisht e madhe e respondentëve të cilët kanë filluar shkollën e mesme poashtu kanë përfunduar nivelin e shkollës së mesme (92,4%).

Të gjitha respondentët femra kanë vijuar shkollën e mesme në Prizren. Më tej, është një numër i madh i 58 respondentëve meshkuj të cilët kanë vijuar shkollën e mesme në Prizren (72,43%). 12,1% prej 58 respondentëve meshkuj kanë vijuar shkollën e mesme në Mitrovicë dhe 15,5% kanë vijuar shkollat tjera të mesme.

Tabela 9: Shpërndarja e respondentëve në shkollën e mesme në bazë të gjinisë

	<i>Meshkuj</i> (N=58)	<i>Femra</i> (N=9)
	<i>Përqindja</i>	<i>Përqindja</i>
Prizren	72,4	100
Mitrovicë	12,1	0
Tjera	15,5	0

Shumica e respondentëve të cilët kanë vijuar shkollën e mesme kanë mbaruar trajnimet profesionale (56%) e të gjithë respondentëve kanë arritur trajnimet profesionale, 6% janë përgjigjur “tjera” dhe 38% nuk kanë asnjë trajnim/diplomë). Një respondentë ka mbaruar edukimin e lartë (univerzitet). Edhe pse ata kanë pranuar diplomën e shkollës së mesme, papunësia vazhdon të jetë e lartë (83%). 80.6% është numri i papunëve të cilët kanë pranuar diplomën e shkollës së mesme.

Tabela 10: Shtrirja e punësimit të respondentëve në bazë të nivelit të edukimit

	<i>Ka pranuar diplomë të Shkollës së mesme (N=62)</i> <i>Përqindja</i>	<i>Nuk ka pranuar diplomë Shkollës së mesme (N=5)</i> <i>Përqindja</i>	<i>Nuk ka vijuar Shkollën e mesme (N=3)</i> <i>Përqindja</i>
Të punësuar	19,4	20	12,1
Të papunë	80,6	80	87,9

3.3 Prezentim lidhur me edukimin e të Shurdhërve

Përreth botës ka qenë një debat i vazhdueshëm se si ti mësojmë fëmijët e Shurdhër: “*Qasja dhe aftësia e fëmijëve të Shurdhër në pranimin dhe qartësim është një ndër diskutimet më të vjetra kontestuese në historinë e personave të Shurdhër; vazhdon të jetë kontraverse në shumë pjesë të botës*” (Haualand dhe Allen 2009:28). Diskutimet janë të fokusuara në dy metoda të ndryshme; metoda manual – ku personat e Shurdhër duhet ti mësojmë përdorimin e gjuhës së shenjave përball metodës orale ku personat e Shurdhër duhet ti mësojmë duke përdorur të folurën.

Shoqatat Kombëtare të Shurdhërve, Unioni European i të Shurdhërve (EUD) dhe Federata Botërore e të Shurdhërve (ĒFD) kanë punuar shumë për të edukuar vendim marrësit dhe publikun në përgjithësi lidhur me rëndësinë e gjuhës së shenjave në edukim. Një ndër arsytet më të rëndësishme është se dëmtimet që vijnë nga edukimi oral janë shumë serioze. Hulumtimet e fundit (Conrad 1979; Hindley&Kitson 2000) theksojnë se dëmet nga metodat nga edukimi oralist manifestohen me analfabetizëm të theksuar dhe ngrit probleme në shëndetin mendor. Pas viteve 80 disa pjesë të botës kanë përdorur bilingualizmin (dygjuhësinë) në edukimin e të Shurdhërve (Eurpoa veriore dhe Amerika Veriore). Rezultatet nga edukimi dygjuhësor kanë treguar se si fëmijët kanë patur sukses në arritjen e përvetsimit të gjuhës së shenjave dhe shkrimit dhe leximit. Kjo gjithashtu ndikon në atë se ata janë në gjendje të mësojnë edhe gjuhën kombëtare. Ata fitojnë më shumë mundësi nëpërmjet përfshirjes në komunitetin e të Shurdhërve, edukimit dhe krijimit të rrjeteve (Ravn 2004, Hjerling & Seiler 1998, Svartholm 1994). Megjithatë edukimi dygjuhësor po njihet cdo herë e më shumë. Ka edhe shumë punë për tu bërë para se të themi se të gjithë fëmijët e Shurdhër pranojnë edukim të mirëfilltë dygjuhësor (bilingual). Arsimitarët nuk njohin rrjedhshëm gjuhën e shenjave dhe këmbëngulsia e tyre dhe pritjet e vogla lidhur me aftësinë e fëmijëve të Shurdhër për të mësuar, vazhdojnë ta mbajnë nivelin e ulët të edukimit. Shumë mësimdhënës, persona të Shurdhër dhe politikan nuk janë të sigurtë se çfarë do të thotë edukimi dygjuhësorë për personat e Shurdhër (Haualand&Allen 2009:30).

3.4 KDKAK dhe gjuha e shenjave në edukim

Neni 2 në Konventën mbi të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara (KDKAK) shkruan se gjuha e shenjave dhe gjuhët e tjera jo të folura janë gjuhë të pavarura: “*“Gjuha” përfshin gjuhën e folur dhe gjuhën e shenjave si dhe forma të tjera të gjuhës jo-të folur (...)*” Ky ka qenë një hap esencial për personat e Shurdhër dhe komunitetet e tyre se gjuha e shenjave është njohur si gjuhë e pavarur. Në nenin 24 të KDKAK mbi edukimin, kjo është deklaruar si qëllim për të qenë në gjendje të komunikojnë efektivisht në gjuhën e shenjave dhe lexojnë dhe shkruajnë gjuhën(ët) e shtetit në të cilën ata jetojnë, dhe kjo është kurciale për aftësitë e personave të Shurdhër për të marrë pjesë në shoqërinë e lirë. KDKAK është një provë e rëndësishme për personat e Shurdhër kur diskutojnë lidhur me komunikimin dhe nivelin e edukimit të Shurdhërve.

Neni 24 i KDPAK thekson se duhet marrë masa të përshtatshme në përfshirjen e personave me aftësi të kufizuara në edukim për të lehtësuar “... mësimin e gjuhës së shenjave dhe promovimin e identitetit gjuhësor të Komunitetit të Shurdhër...” dhe për të siguruar se “... edukimi i personave, në vecanti i personave të fëmijëve të cilët janë të Shurdhër ose Shurdhër Verbër i’u është dhënë në gjuhën, mënyrën dhe mjetet më të përshtatshme të komunikimit dhe ambiente të cilat risin zhvillimin akademik dhe social. (...)Me qëllim që të sigurohet realizimi i kësaj të drejte, Shtetet Palë duhet të marrin masat e duhura për të punësuar mësuesit, përfshirë mësuesit me aftësi të kufizuara të cilët janë të kualifikuar në gjuhën e shenjave “ (Neni 4.4)

Duke iu referuar Nenit 24.b të KDPAK, shkruan se Shtete Palë duhet të sigurojnë “një sistem edukimi gjithëpërfshirës në të gjitha nivelet dhe të mësuarit gjatë gjithë jetës, të drejtuar nga (...) “Lehtësimin e mësimin të gjuhës së shenjave dhe promovimit të identitetit gjuhësor të komunitetit të Shurdhër(...). Sic e kemi përshkruar shkurtimisht edukimin dygjuhësor për personat e Shurdhër, theksohet rëndësia e arritjes së aftësive të mira të gjuhës së shenjave për të mësuar një gjuhë tjetër dhe për të qenë në gjendje për të shkruar dhe lexuar. Mirëpo vetëm disa shtete ndjekin konventën (Haualand&Allen 2009) dhe ky hulumtim tregon se Kosova nuk bën përjashtim.

3.5 Metodat e mësimdhënies në Kosovë

Komunikimi në edukimin e të Shurdhërve në Kosovë shihet të jetë i dominuar nga Komunikimi Total, e cila promovon përdorimin e të folurës dhe shenjave në të njëjtën kohë. Dhe në do të shohim se si kjo metodë nuk pregtatit personat e Shurdhër në përmirsimin e shkrimit dhe leximit të gjuhës së shumicës. Mesazhet gjuhësore të përziera (komunikimi i vijueshëm) nuk janë efektive në mësimin e njërës gjuhë (Kyle 2004). Pothuajse të gjithë respondentët të cilët kanë vijuar shkollimin fillor (96,4% nga 73 respondentët¹) kanë thënë se në shkollimin fillor janë përdorur të dyjat, e folura dhe gjestikulimi.

Tabela 11: Mënyra e komunikimit në shkollën fillore

	(N=83) Përqindja
Gjuha e shenjave	4,8
E folura dhe gjestikulimi	96,4
Vetëm ¹ shkrim dhe lexim në gjuhën shqipe	66,3
Vetëm ² shkrim dhe lexim në gjuhën serbe	55,4

Megjithatë, tabela 12 tregon se 90,1% e respondentëve të cilët janë përgjigjur kësaj pyetje thonë se aftësitë e shenjave të mësimdhënësve janë të dobëta kurse 9,9% thonë se aftësitë e tyre janë mesatare. Asnjë nuk mendon sa ka mësimdhënës është i shkëlqyer në shenja.

1 Siç duket shumica e respondentëve janë përgjigjur me shume se nje kategori ne kete pyetje

2 Siç duket shumica e respondentëve janë përgjigjur me shume se nje kategori ne kete pyetje

Tabela 12: Aftësitë e shenjave të mësimdhënësve

	(N=81)
	<i>Përqindja</i>
Dobët	90,1
Mesatare	9,9

Komunikimi në procesin e edukimit në shkollën e mesme shihet të jetë i përafërt me komunikimin në shkollën fillore. Tabela 12 tregon se pothuajse shumica e respondentëve (96,8%²) të cilët kanë vijuar shkollimin e mesëm kanë thënë se e folura dhe gjestikulimi është përdorur si metodë komunikimi në procesin e edukimit në shkollën e mesme.

Tabela 12: Mënyra e komunikimit përdorur gjatë procesit të edukimit në shkollën e mesme

	<i>Përqindja</i>
Gjuha e shenjave	3,2
E folura/gjestikulimi	96,8
Vetëm e folura	9,7
Vetëm shkrim/e folur shqip	67,7
Vetëm shkrim/ e folur serb	61,3

Shumica nga 62 të respondentëve (88,7%) të cilët kanë përfunduar shkollën e mesme mendojnë se aftësitë e mësimdhënësve në shenja janë të dobëta. 7% mendojnë se aftësitë e mësimdhënësve janë të mesme. Asnjë nuk mendon se aftësitë e mësimdhënësve janë të shkëlqyeshme.

Tabela 13: Aftësitë e shenjave të mësimdhënësve

	(N= 62)
	<i>Përqindja</i>
Shkëlqyeshëm	0
Mesatare	11,3
Dobët	88,7

Vetëm 8,1% nga 62 respondentët mendojnë se ata kanë mundur të komunikojnë lirshëm me mësimdhënësit e tyre sic kanë komunikuar me shokët/shoqet e klasës. 91,9% nuk kanë mundur të komunikojnë lirshëm.

Tabela 14: Të aftë të komunikoni lirshëm me mësimdhënësit

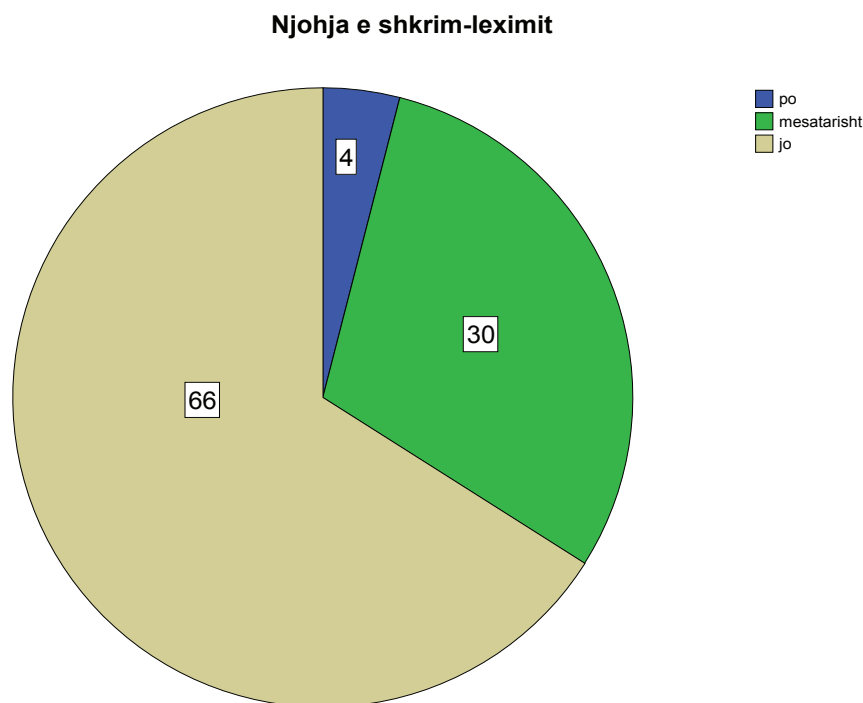
	(N= 62) Përqindja
Po	8,1
Jo	91,9

3.6 Analfabetizmi (përvojat)

Megjithëse 73 % nga 100 respondentët e Shurdhër kanë raportuar se kanë mbaruar shkollimin dhe prej tyre 63% kanë mbaruar shkollën e mesme, shumica prej tyre janë analfabet (nuk din shkrim dhe lexim të gjuhës shqipe).

Bazuar në librin e fakteve botërore nga CIA³ njohja e shkrimit dhe leximit ndër popullatën e përgjithshme Kosovare është 91,9 % (96,6 % të meshkujve dhe 87,5 % femra). Në përgjithësi Kosovarët mbi moshën 15 vjeqare mund të lexojnë dhe shkruajnë, mirëpo ndër komunitetin e Shurdhër në Kosovë analfabetizmi është dhjetë herë më i madh. Siç i kemi diskutuar disa pasoja si mungesa e bilingualizmit/dygjuhësisë janë manifestuar në përhapjen e analfabetizmit. Kjo situatë nuk bën përjashtim as për Kosovën.

Figura 10

3 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html> (15 Shkurt 2010)

Respodentët janë pyetur lidhur me aftësitë e tyre në shkrim dhe lexim. Ndër 34 respodentët të cilët dinë shkrim dhe lexim, 58% mendojnë se aftësitë e tyre të shkrimit dhe leximit janë të dobëta, 12% mendojnë se janë minimale dhe 2 % mesatare. Asnjë nuk mendon se aftësitë e tyre të shkrimit dhe leximit janë shumë të mira.

Tabela 15: Shpërndarja e aftësive (përvojave) të shkrimit

	(N=34) <i>Përqindja</i>
Dobët	58,8
Minimale	35,3
Mesme	5,9

Tabela 16: Shpërndarja e aftësive (përvojave) të leximit

	(N=34) <i>Përqindja</i>
Dobët	58,8
Minimale	35,3
Mesme	5,9

Dallimet minimale ndër grup moshat duket të jetë e rastësishme. Siç duket nuk ka ndryshime të analfabetizmit në grup moshë, e cila nënkupton se metoda e mësimdhënies nuk ka ndryshuar me kalimin e gjeneratave. Grup moshë 18-50 ka 4 respodentë të cilët janë deklaruar se dijnë shkrim dhe lexim, përderisa grup moshë 51-70 asnjë nuk është përgjigjur se dijnë shkrim dhe lexim. Vecanarisht grupi 61-70 ka numrin më të lartë të respodentëve analfabet (80%). Mirëpo grupi tjetër i cili ka analfabetizmin e lartë janë moshë e re (72%).

Tabela 17: Shpërndarja e moshës së respondentëve në bazë të aftësive të shkrimit dhe leximit

			Dijë shkrim dhe lexim			Totali
			po	mesëm	jo	
mosha	18-30	Llogaritur ne % te moshes	2 8,0%	5 20,0%	18 72,0%	25 100,0%
	31-40	Llogaritur ne % te moshes	1 5,6%	5 27,8%	12 66,7%	18 100,0%
	41-50	Llogaritur ne % te moshes	1 3,6%	9 32,1%	18 64,3%	28 100,0%
	51-60	Llogaritur ne % te moshes	0 ,0%	7 36,8%	12 63,2%	19 100,0%
	61-70	Llogaritur ne % te moshes	0 ,0%	1 20,0%	4 80,0%	5 100,0%
	mbi 70	Llogaritur ne % te moshes	0 ,0%	3 60,0%	2 40,0%	5 100,0%
Totali		Llogaritur ne	4	30	66	100
		% te moshes	4,0%	30,0%	66,0%	100,0%

Nëse i kthehemi rëndësisë së gjuhës së shenjave në procesin e edukimit siç është e theksuar në KDPAK, numri i madh i analfabetizmit në Kosovë konfirmon se është nevojë shumë e madhe për një edukim më të mirë që përfshinë gjuhën e shenjave në edukim. Mungesa e edukimit të mirëfillt privon personat e Shurdhër nga mundësia në pjesëmarrje në jetën publike në fushat e ndryshme.

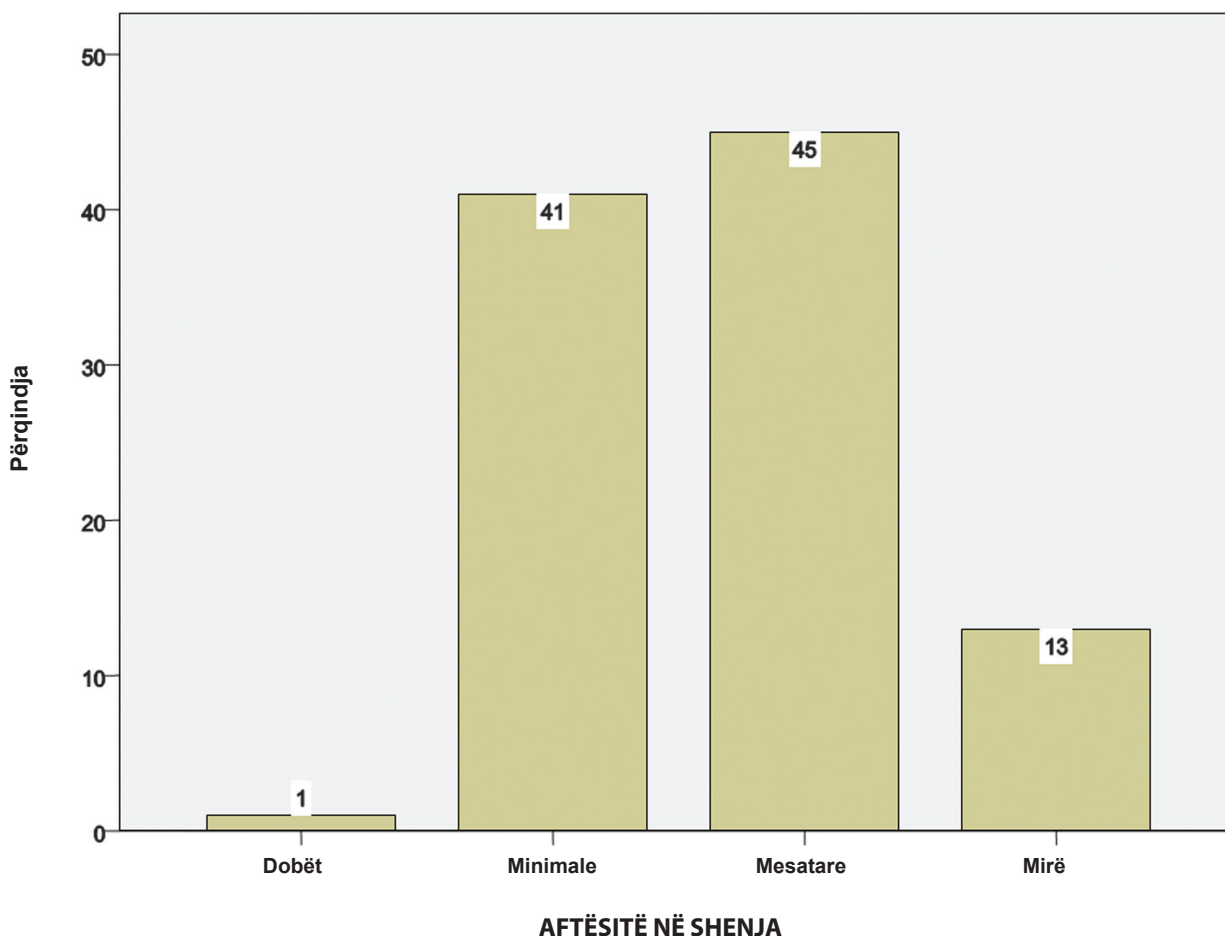
97,6 % të respondentëve të cilët kanë vijuar shkollimin fillor nuk mendojnë se kanë marrë baza të mira për studime të mëtutjeshme në shkrim dhe lexim.

Tabela 18: Edukimi si bazë e mirë për studime të mëtutjeshme: Shkrimi/Leximi

	(N=83) Përqindja
Po	0
Mjaftueshëm	2,4
Jo	97,6

Për më tepër duket se një numër i vogël i respondentëve mendojnë se aftësitë e tyre të shenjave janë të mira (13%). 45% mendojnë se kanë aftësi mesatare të shenjave, 41% mendojnë se kanë aftësi minimale të shenjave dhe 1% mendojnë se aftësitë e tyre të shenjave janë të dobëta. 99% të respondentëve preferojnë gjuhën e shenjave çka nënkupton se ata e shohin gjuhën e shenjave si gjuhë të tyre amtare.

Figura 11

3.7 Komentet lidhur me metodat e mësimdhënies në Kosovë

Haualand dhe Allen (2009) vën në pah se Komunikimi Total duket të jetë përafrimi dominues në shumicën e shteteve. Në Kosovë duket se e folura dhe gesticulimi në të njëjtën kohë (96,4%) është përafrimi më dominues. Sic shkruajnë Haualand dhe Allen 2009 “Komunikimi Total mund të jetë më i mirë se përafrimi oralist, përderisa KT lejon sinjalet vizuale në komunikim, mirëpo nuk respekton natyrën e dy gjuhëve të përfshira”. Përgjigjet në këtë hulumtim se përafrimi me anë të komunikimit total ose vetëm gjuha e shkruar/lexuar nuk i aftëson fëmijët e Shurdhër që të mësojnë shkrimin dhe leximin e gjuhës së shumicës (shqipe). Kjo analizë tregon se ambientet në shkollat e të Shurdhërve në Kosovë nuk ofrojnë shanse optimale që personat e Shurdhër të arrijnë zhvillim maksimal akademik dhe social.

4. Gjuha e shenjave dhe qasja në shërbime

Shërbimet si qasja në interpretim është pjesë kurciale për personat e Shurdhër që të përfshihen në shoqëri – tu qasen shërbimeve, punës dhe edukimit të nivelit të lartë. Në KDPAK neni 9, qasja shkruan ndër të tjera: *“me qëllim që të bëhet e mundur që të gjithë personat me aftësi të kufizuara të jetojnë në mënyrë të pavarur dhe të marrin pjesë plotësisht në të gjitha aspektet e jetës, Shtetet Palë duhet të marrin masat e duhura për të siguruar qasje për personat me aftësi të kufizuara, në baza të barabarta ,e të tjerët, në ambientet fizike, transport, informacion dhe komunikim, përfshirë edhe teknologjitë dhe sistemet e informacionit dhe komunikimit si dhe lehtësirat apo shërbimet tjera të hapura apo të siguruar për publikun, si në zonat urbane dhe rurale”*.

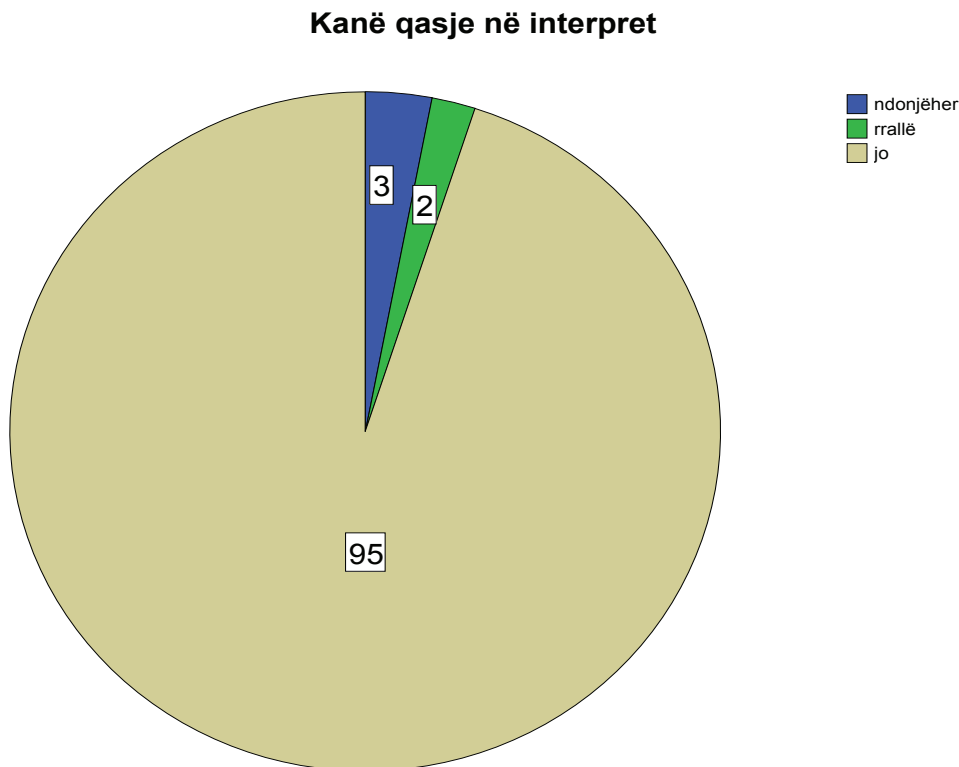
Në nenin 21, Liria e të shprehurit dhe mendimit, dhe qasja në informacion thuhet se shtete palë duhet të marrin të gjitha masat e duhura për të ofruar *“informacionet të konceptuara për publikun në përgjithësi personave me aftësi të kufizuara me formate dhe teknologji të qasshme të përshtatshme për lloje të ndryshme të aftësisë së kufizuar në kohën e duhur dhe pa kosto shtesë”* (21a); pranimi dhe lehtësimi *“përdorimi i gjuhës së shenjave, Braile, komunikimi shtesë dhe alternativa dhe të gjitha mjeteve, mënyrave dhe formave të tjera të komunikimit të qasshme sipas zgjedhjes së personave me aftësi të kufizuara në ndëroprimet zyrtare”* (21 b), dhe pranimi dhe promovimi i përdorimit të *“gjuhës së shenjave”* (21 e).

Ky raport do të diskutojë edhe qasjen në interpretim si dhe kur flasim për qasjen në interpretim, përderisa në disa raste të rralla të kesh një interpret është e vetmi kanal për të pranuar informacionet.

4.1 Qasja në interpretim në Kosovë

Në Kosovë vetëm 5% të respondentëve kanë qasje tek interpretët:

Figura 12:

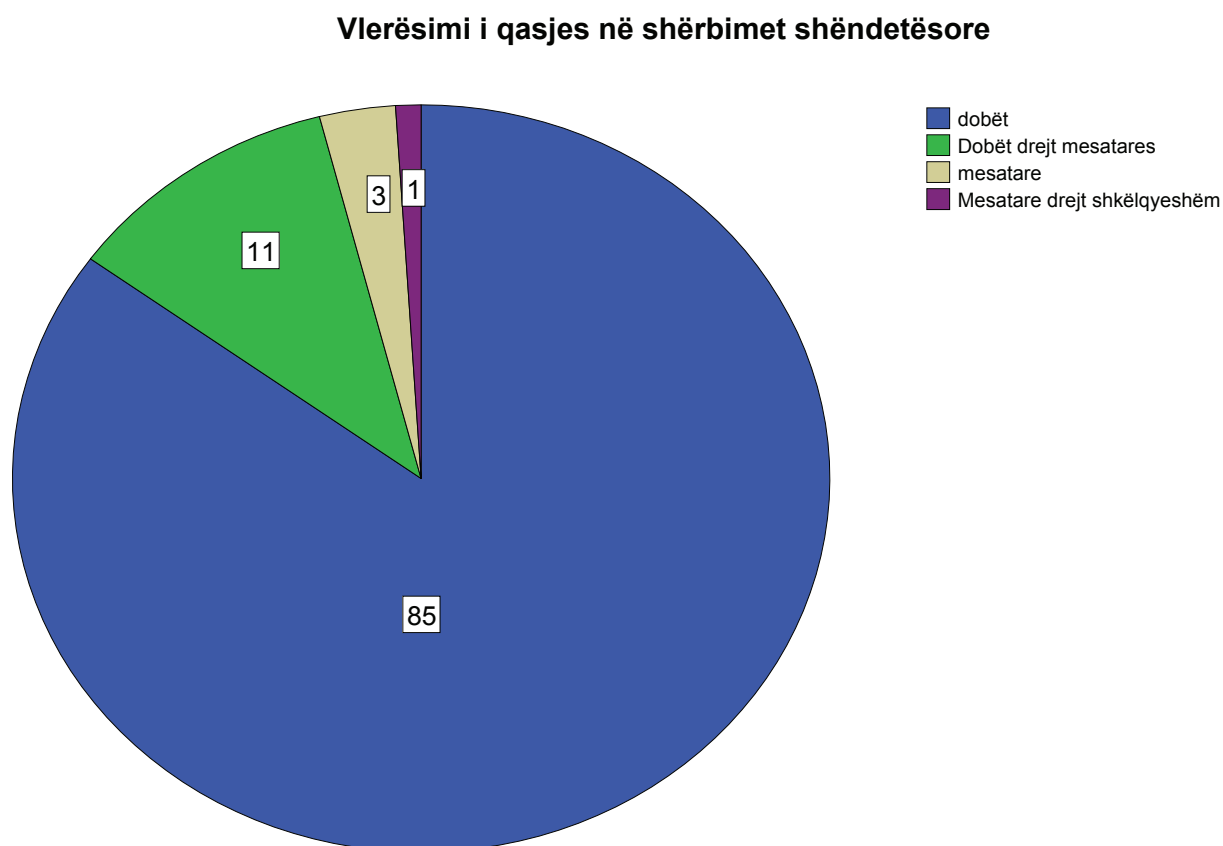

5 respondentët të cilët kanë qasje në interpretët, ata i qasen interpretëve nëpërmjet shoqatës/SHKSH dhe shkollës së Shurdhërve.

4.2 Qasja në shërbimet shëndetësore në Kosovë

85 % nga 100 respondentëve thonë se qasja në shërbimet shëndetësore është e dobët, 1% thonë se qasja në shërbimet shëndetësore janë mbi mesatare. 11% thonë se qasja është e dobët drejt mesatares dhe 3% mesatare.

Figura 13

Është shumë me rëndësi të kuptojmë se çka nënkupton “qasja” për personat e Shurdhër. Personat e Shurdhër mund të hyjnë në spital ose në zyret mjekëore, por janë të kufizuar apo pa mundësi që të komunikojnë. Respondentët janë përgjigjur në mënyrë kualitative lidhur me qasjen në shërbimet shëndetësore (shtojca1).

Pothuajse të gjithë respondentët kanë komentuar se komunikimi me mjekët është shumë i dobët, sikurse një respondent ka shkruar: “unë nuk kam komunikim të mirë, është shumë vështirë të komunikojmë, unë smund të shprehem”, është e pamundur për ata të shpjegojnë se për çfarë ankohen ata, nuk është e mundur që të shprehin veten. Ata nuk kanë interpret: “nuk ka interpret, nuk e di se çfarë diagnoze kam”. Sic duket ata mund të shprehin vetëm gjërat bazike, për shembull kur ata kanë kokëdhimbje: “është e rrallë kur ata më kuptojnë mua dhe është për gjërat bazike sic është dhimbja e kokës”. Kjo ka edhe pasoja shumë serioze,

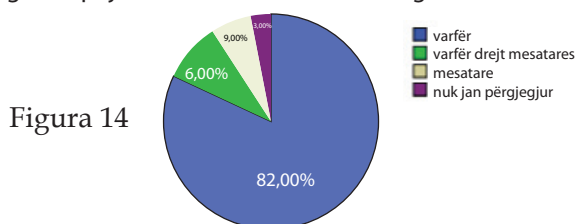
sic është përgjigjur një respondent: “Ne marrim diagnoza të gabuara për shkak të komunikimit të dobët” dhe komenti tjetër “Unë nuk i kuptojë as gjërat elementare. Unë i marr ilaqet por nuk kam kurrëfarë shpjegimi se si ti përdor ato”. Disa nga respondentët shfrytëzojnë anëtarët e familjes për ti përkrahur ata gjatë komunikimit me mjekët: “Komunikimi i dobët, fëmijët më ndihmojnë gjatë komunikimit”. Sic shihet personat e Shurdhër nuk kanë qasje në sistemin e shërbimeve shëndetësore, disa respondentë për fat të mirë kanë disa anëtarë të familjes për tu ndihmuar atyre mirëpo ata nuk ndihen se janë të pavarur: “Unë komunikoj me përkrahjen e anëtarëve të familjes. Unë kurrë nuk kam patur mundësi që të kem kontroll mjekësor vetëm”.

Neni 9 i KPAK thotë se Shtetet Palë duhet të marrin masa të duhura për të: “Ofruar forma asistence direkte dhe të ndërmjetme përfshirë guida dhe lexues dhe përkthyes profesional të gjuhës së shenjave, për të lehtësuar qasjen në ndërtesa dhe lehtësime tera të hapura për publikun(...)” (9.2 (e) KDPK). Për pesonat e Shurdhër barrierat fizike janë të rralla. Barrierat më të shpeshta janë gjetur në mungesë të qasjes në informacione (Haualand dhe Allen 2009). Shumica e informacioneve janë të ofruara në kanale auditive, sikurse janë gjuha e folur, radio, TV, telefonat etj. Megjithatë personat e Shurdhër nuk janë në gjendje të marrin informacione të cilat vijnë gjatë ndërveprimit me personat të cilët nuk njohin gjuhën e shenjave.

4.3 Qasja në shërbimet e ofruar nga institucionet

82 % e respondentëve vlerësojnë qasjen në shërbimet e ofruara nga institucionet si të “dobët”, 6% “dobët drejt mesatares”, 9% “mesatare” dhe 3% nuk janë përgjigjur.

Rangimi i qasjes në shërbimet e ofruara nga institucionet

Njëjtë si në qasjen në sistemin shëndetësor, duket se personave të Shurdhër u mungon edhe qasja në shërbimet e ofruara nga institucionet tjetër. Poashtu duket se janë shumë shërbimet të shkruara/lexuara për të pranuar shërbimet. Sic e kemi përshkruar në seksionin 3.6 pothuajse të gjithë respondentët janë analfabet ose ndjehen të pasigurtë gjatë shkrimit/leximit. Shumë respondentë kanë thënë se ata kanë nevojë për përkrahje nga anëtarët e familjes/shokët, shumë rrallë.

Ata nuk besojnë se shërbimet e ofruara nga institucionet përfshijnë edhe personat e Shurdhër – shumë respondentë kanë shkruar se ekziston komunikim i dobët. Është shumë e vështirë për personat e Shurdhër në Kosovë të komunikojnë me stafin e ofruesve të shërbimeve: “Ata na japin data të ndryshme, ata nuk na përkrahin, ne nuk kuptojmë njëri tjetrin”

Disa respondentë kanë deklaruar se ata mund ti bëjnë gjërat vet – mirëpo ne nuk e dimë se në çfarë mënyre (nuk ka spjegim). Respondenti tjetër ka shkruar se ai/ajo viziton shumë rrallë institucionet.

5. Komentet përfundimtare të raportit

Personat e Shurdhër nuk u mohet direkt qasja në edukim, shërbime të ofruara nga institucionet etj. Mirëpo nga të dhënat e marra nga respondentët shihet qartë mungesa e zyrtarizimit të gjuhës së shenjave në Kosovë, mungesa e vetëdijes lidhur me dygjuhësin dhe përmirsimin e edukimit për të Shurdhër, trajnimet për mesimdhënësit e Shurdhër të aftë për të dhënë mesim në gjuhën e shenjave. Po ashtu numëri i vogël i interpretëve të gjuhës privon shumicën e personave shurdhër të kenë qasje në seksione të ndryshme të komunitetit kosovar. Ata në mungesë të gjuhës së shenjave nuk janë në gjendje ti gëzojnë të drejtat themelore njerëzore.

Intervista Nr:

Data:

Intervista mbi Standardin jetësor të Personave të shurdhër në Kosovë.

I GJENERALIET:

- 1) Gjinia:
☐ Mashkullore ☐ Femrore
- 2) Mosha:
☐ 18 – 30 ☐ 31 – 40 ☐ 41 – 50 ☐ 51 – 60
☐ 61 – 70 ☐ Mbi 71
- 3) Etniciteti:
☐ Shqipëtar Kosovar ☐ Serb Kosovar ☐ Romë
☐ Turkë ☐ Boshnjak ☐ Tjerë _____
- 4) A jetoni në fshat apo qytet?
☐ Qytet ☐ Fshat
- 5) A jeni?
☐ I shurdhër – shko në pyetjen 6 ☐ me veshtirësi në dëgjim Po shko në pyetjen 8
- 6) A keni lindur i shurdhër?
☐ Po – shko në pyetjen 9 ☐ Jo – Shko në pyetjen 7
- 7) Në çfarë moshe jeni bërë të shurdhër? _____
- 8) Si jeni bërë i shurdhër/vështirësi në dëgjim?
☐ Sëmundja ☐ Nuk e di ☐ Nga lufta
☐ Plaga në luftë ☐ Tjera _____
- 9) A keni ndonjë aftësi të kufizuar tjetër?
☐ Po – shko në pyetjen 10 ☐ Jo – shko në pyetjen 11
- 10) Cila është aftësia tjetër e kufizuar?
☐ Verbër/vështirësi në shiqim ☐ Aftësi të kufizuar fizike
☐ Aftësi të kufizuar intelektuale apo mentale ☐ Tjera _____
- 11) Cili është statusi i juaj martesor?
☐ Beqar - shko në pyetjen 20 ☐ Martuar –shko në pyetjen
☐ I/E vejë – shko në pyetjen 15 ☐ I/E shkurorëzuar – shko në pyetjen 15
- 12) A është partneri juaj i shurdhër?
☐ Po ☐ Jo – shko në pyetjen 15

- 13) A ka partneri juaj ndonjë aftësi tjetër të kufizuar?
☐ Po – shko në pyetjen 14 ☐ Jo
- 14) A ka ndikuar familja juaj në martesë (zgjedhjen e partnerit)?
☐ Po ☐ Jo
- 15) A keni fëmijë?
☐ Po ☐ Jo – Shko në pyetjen 20
- 16) Sa fëmijë i keni?
☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6
☐ 7 ☐ 8 ☐ 9 ☐ 10 ☐ Më shumë se 10
- 17) A është ndonjëri nga fëmijët i shurdhër/vështirësi në dëgjim?
☐ Po – shko në pyetjen ☐ Jo – shko në pyetjen 21
- 18) Sa nga fëmijët tuaj janë të shurdhër/vështirësi në dëgjim?
☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6
☐ 7 ☐ 8 ☐ 9 ☐ 10 ☐ Më shumë se 10
- 19) Sa anëtarë jetojnë në shtëpinë tuaj (duke përfshirë edhe prindërit)?
☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6
☐ 7 ☐ 8 ☐ 9 ☐ 10 ☐ Më shumë se 10
- 20) Me kë jetoni?
☐ vetëm ☐ familje të ngushtë ☐ me prindër ☐ vëlla
☐ motër ☐ të tjerë _____
- 21) A keni anëtarë të shurdhër në familje?
☐ Po – shko në pyetjen ☐ Jo – Shko në pyetjen 24
- 22) Kush?
☐ Babai ☐ Nëna ☐ Vëllau [____] ☐ Motra [____]
☐ Të tjerë _____
- 23) Cila është mënyra e juaj e preferuar e komunikimit?
☐ Gjuha e shenjave ☐ Gojore ☐ Komunikimi total
- 24) Në çfarë moshe i keni mësuar shenjat dhe ku?
 Mosha [____]
☐ shkollë ☐ shtëpi ☐ në klub
- 25) Si komunikoni me anëtarët që dëgjojnë në familjen tuaj?
☐ Gojarisht ☐ Gjuhë të shenjave – shko në pyetjen 26 ☐ Gjestikulime
☐ Me të shkruar ☐ E pa aplikueshme ☐ Të tjera _____

- 26) Ku/si e kanë mësuar gjuhën e shenjave?
☐ Në klub ☐ Vetë në shtëpi ☐ diku tjetër - specifiko

II SHKOLLIMI

- 27) A keni qenë në shkollë?
☐ Po ☐ Jo – shko në pyetjen 50

- 28) A keni vijuar mësimin parashkollor?
☐ Po ☐ Jo – shko në pyetjen 29

- 29) A keni vijuar shkollimin fillor?
☐ Po ☐ Jo – (për çfarë arsye)

- 30) A e keni mbaruar shkollimin fillor?
☐ Po – shko në pyetjen 32 ☐ Jo – (Pse?) shko në pyetjen 31

- 31) Sa vite keni vijuar mësimin fillor?
☐ 1 vitë ☐ 2 vite ☐ 3 vite ☐ 4 vite

- 32) Në çfarë shkolle keni shkuar në shkollën fillore?
☐ shkollë speciale (për të shurdhër)
☐ njësi për të shurdhër
☐ shkollë të rregullt

- 33) A ishit të kënaqur me edukimin në shkollën fillore?
☐ Po ☐ Mjaftueshëm ☐ Jo

- 34) Ju lutemi tregoni pse? _____

- 35) Cila ishte mënyra e komunikimit gjatë shkollimit fillor?
- ☐ Gjuha e shenjave
 - ☐ Komunikimi total -shko në pyetjen 37
 - ☐ Vetëm gojor – shko në pyetjen 37
 - ☐ Të tjera _____ – Shko në pyetjen 37
- 36) A mendoni se aftësitë e shenjave të mësuesve tuaj ishin:
- ☐ Shkëlqyeshme ☐ Të mesme ☐ Të varfëra
- 37) A keni vijuar shkollën e mesme?
- ☐ Po ☐ Jo – Pse?
- _____
- _____
- _____
- 38) Në çfarë shkolle keni vijuar shkollimin e mesëm?
- ☐ shkollë speciale për të shurdhër
 - ☐ shkollë të rregullt
 - ☐ Tjera _____
- 39) A keni pranuar diplomë nga shkolla?
- ☐ Po ☐ Jo – shko në pyetjen 41
- 40) Diploma / Certifikata, në cilin drejtim:
- ☐ Metal - punues
 - ☐ Auto Servisim
 - ☐ Printim
 - ☐ Ngjyrosje
 - ☐ Zdrukthëtar
 - ☐ Rrobaqepësi
 - ☐ Këpucëtar
 - ☐ Argjentar
 - ☐ Tjera: _____
- 41) A ishit i kënaqur me mësimin në shkollën e mesme?
- ☐ Po shko ☐ Mjaftueshëm ☐ Jo
- 42) Ju lutemi shpjegoni pse? _____
- _____
- _____
- 43) A mendoni se mund të vijoni shkollimin e nivelit universitar me pregaditjen tuaj nga shkolla e mesme?
- ☐ Po ☐ Jo

Ju lutem shpjegoni pse

44) Cila ishte mënyra e komunikimit e cila është përdorur gjatë procesit mësimor në shkollën e mesme?

- ☐ Gjuha e shenjave
- ☐ Komunikimi total – shko në pyetjen 46
- ☐ Vetëm orale – shko në pyetjen 46
- ☐ Të tjera _____ – shko në pyetjen 46

45) A mendoni se aftësitë e shenjave të mësuesve tuaj ishin:

- ☐ Shkëlqyeshme
- ☐ Të mesme
- ☐ Të varfëra

46) A keni vijuar ndonjë edukim të lartë?

- ☐ Po
- ☐ Jo – Pse?

47) Cilin shkollim të lartë ?

- ☐ Universitet
- ☐ Shkollë të lartë
- ☐ Të tjera _____

48) A keni pasur vështërsi në ndjekjen e mësimi?

- ☐ Po
- ☐ Jo

Cilat kanë qenë vështërsitë?

- ☐ Mungesa e interpretit
- ☐ Aftësitë e varfëra për të lexuar
- ☐ Aftësitë e varfëra për të shkruar
- ☐ të tjera _____

50) A dini shkrim dhe lexim?

- ☐ Po
- ☐ Jo
- ☐ Pse?

51) A mendoni se shkrimi juaj është?

- ☐ I Varfër
- ☐ Minimal
- ☐ Mesëm
- ☐ Mirë
- ☐ Shumë i mirë

52) A mendoni se leximi juaj është?

- ☐ I Varfër
- ☐ Minimal
- ☐ Mesëm
- ☐ Mirë
- ☐ Shumë i mirë

III PUNËSIMI

53) A jeni të punësuar?

- ☐ Po
- ☐ Jo – shko në pyetjen 59

54) Ku punoni?

- ☐ Qeveri/institucione
- ☐ Kompani Private
- ☐ Organizatë ndërkombëtare
- ☐ Organizatë jo-qeveritare
- ☐ Të tjera _____

Rekomandimet e dalura nga Raporti

Duke u bazuar në raportin për statusin e personave të Shurdhër në Republikën e Kosovës i cili paraqet gjendjen reale të personave të shurdhër në Republikën e Kosovës, SHKSH në bashkëpunim me ZQM/ZKM dhe ekspert vendorë e ndërkombëtar të gjuhës së shenjave ka ofruar rekomandimet e mëposhtme. Këto rekomandime janë veprime të domosdoshme që duhet të ndërmerren nga ana e Qeverisë së Republikës së Kosovës në mënyrë që të arrihet një intervenimi bazë në ofrimin e mundësive të barabarta për komunitetin e Shurdhër në të gjitha fushat e jetës:

- Komunitetit të Shurdhër në Republikën e Kosovës duhet tu ofrohet qasje e barabartë pa diskriminim në të gjitha sferat e jetës në shoqëri, ngase ato janë të garantuara me anë të Kushtetutës së Republikës së Kosovës, Ligjit kundër diskriminimit si dhe Planit Kombëtar të Veprimit për Personat me Aftësi të Kufizuara.
- Shërbimet duhet të ofrohen nga institucionet relevante në fushën e edukimit dhe arsimimit, çështjeve sociale dhe shërbimeve tjera civile. Nga faktet e paraqitura nga të dhënat e të intervistuarve në raport, është evidente se mungon njohja e gjuhës së shenjave në Kosovë dhe mungesa e njohjes së dygjuhësisë.

Prandaj ne rekomandojmë që:

1. Qeveria e Republikës së Kosovës me një vendim apo akt tjetër zyrtarë të zyrtarizojë (njohë) gjuhën e shenjave në Republikën e Kosovës.
2. Qeveria të obligojë institucionet Kosovare për ta njohur, për të ofruar shërbime në gjuhën e shenjave, për ta promovuar dhe respektuar gjuhën e shenjave.
3. Përmirsimin e procesit edukativo- arsimor për komunitetin e Shurdhër
 - a. Trajnimet për arsimtarët
 - b. Zhvillimi i aftësive mësimore në gjuhën e shenjave
4. Përmirsimin dhe provizionet të shërbimeve sociale
5. Përmirsimin dhe ofrimin e shërbimeve shëndetësore
6. Përmirsimin dhe provizionet e shërbimeve në kulturë dhe media
7. Krijimi i hapësirave të cilat lejojnë qasje dhe respektim të gjuhës së shenjave, në institucionet shëndetësore, institucionet edukativo -arsimore, institucionet legale, polici dhe sektorët tjerë të rëndësishëm.
8. Ngritja e vetëdijes për institucionet dhe qytetarët nga ana e Shoqatës Kosovare të Shurdhërve dhe Zyrës për Qeverisje të Mirë duke lansuar kampanja në lidhje me zyrtarizimin e gjuhës së shenjave menjëherë pas vendimit të marrë nga ana e Qeverisë.
9. Ne rekomandojmë që ZKM-ZQM së bashku me institucionet relevante të zhvillojnë politika adekuate për të implementuar rekomandimet e lartëpërmendura.
10. Të gjitha institucionet qoftë ato të nivelit qendror ose lokal duhet të ndajnë fonde për ofrimin e shërbimeve në gjuhën e shenjave.
11. Institucionet duhet të angazhojnë ekspertë vendor e ndërkombëtar që ndihmojnë procesin e ofrimit të shërbimeve në gjuhën e shenjave.
12. ZQM/ZKM të ngarkohet me procesin e koordinimit, monitorimit dhe raportimit mbi zbatimin e procesit të zyrtarizimit të gjuhës së shenjave.

- 55) Cila është puna juaj?
- ☐ Puna në bujqësi
 - ☐ Puna në fabrika
 - ☐ Metal Punues
 - ☐ Zdrukthtari
 - ☐ Argjentar
 - ☐ Rrobaqepësi
 - ☐ Ndërtimtari
 - ☐ Ngjyrosje
 - ☐ Punues llamarine
 - ☐ Pastrim
 - ☐ Auto mekanik
 - ☐ Këpucëtar
 - ☐ Bukëpjekës
 - ☐ Berber
 - ☐ Printim
 - ☐ Tjera_____
- 56) Sa janë të ardhurat e juaja mujore [pas taksave]?
- ☐ 0 - 100 €
 - ☐ 101 - 200 €
 - ☐ 201 - 300 €
 - ☐ 301 - 400 €
 - ☐ 401 - 500 €
 - ☐ Më shumë se 500 €
- 57) A jeni të kënaqur me punën tuaj?
- ☐ Po ☐ Jo
- 58) Ju lutemi shpjegoni pse? _____
- _____
- _____
- 59) A keni qenë ndonjëherë i punësuar?
- ☐ Po ☐ Jo - shko në pyetjen 62
- 60) Sa kohë jeni i papunë?
- ☐ Më pak se 1 vit
 - ☐ 1 - 5 vite
 - ☐ 6 - 10 vite
 - ☐ Më shumë se 10 vite
 - ☐ Prej luftës nga 1999
- 61) Shpjegoni pse e keni humbur/lënë punë?
- _____
- _____
- _____
- 62) A keni ndonjë burim tjetër të ardhurave?
- ☐ Po ☐ Jo - shkoni në pyetjen 69

- 63) Cili është burimi i të ardhurave tuaja?
- ☐ Përkrahje financiare nga familja në Kosovë
 - ☐ Përkrahje financiare nga familja në botën e jashtme
 - ☐ Të tjera: _____
- 64) A mendoni se mos-punësimi ka të bëjë me:
- ☐ Të dëgjuarit tuaj
 - ☐ Mungesën e aftësive
 - ☐ Situatën ekonomike në Kosovë
 - ☐ Të tjera _____
- 65) Ju lutemi shpjegoni pse? _____
- _____
- _____
- _____
- 66) A jeni të regjistruar në byron për punësim?
- ☐ Po
 - ☐ Jo (tregoni arsyen pse) _____
- 67) A jeni duke pranuar ndonjë asistencë në gjetjen e punës?
- ☐ Po
 - ☐ Jo – Shko në pyetjen 69
- 68) Kush ju ofron asistencën gjatë punësimit?
- ☐ Byroja e punësimit
 - ☐ Anëtar i familjes që dëgjon
 - ☐ Interpretuesi i gjuhës së shenjave
 - ☐ Shoku që dëgjon
 - ☐ Të tjerë _____
- 69) A pranoni ndonjë ndihmë sociale?
- ☐ Po
 - ☐ Jo – Shko në pyetjen 71
- 70) Çfarë lloji të ndihmave pranoni?
- ☐ Asistencë Sociale
 - ☐ Pensionin e rëndomtë
 - ☐ Pensionin e aftësisë së kufizuar
- 71) A keni qasje në interpretët e gjuhës së shenjave (jo familjarët)?
- ☐ Po
 - ☐ Kohë-pas kohe – shko në pyetjen 72
 - ☐ Rrallë – shko në pyetjen 72
 - ☐ Jo – shko në pyetjen 75
- 72) Si i qaseni interpretëve?
- _____
- _____
- _____
- _____
- 73) Si do ta rangonit qasjen në shërbimet mjekësore?
- 1.....2.....3.....4.....5
- Varfër.....Mesëm.....Shumë i mirë

74) Ju lutemi të shpjegoni pse? _____

75) Si do ta rangonit qasjen në shërbimet e ofruara nga qeveria ?

1.....2.....3.....4.....5
Varfër.....Mesëm.....Shkëlqyeshme

76) Ju lutemi shpjegoni pse? _____

IV KUSHTET E JETËS

77) Ku jetoni?
☐ Shtëpi – shko në pyetjen ☐ banesë – shko në pyetjen ☐ i pa strehë

78) Banon:
☐ Me qira
☐ Jetoni me familjen tuaj
☐ Gjysmë pronar i shtëpisë/banesës
☐ Tjera _____

79) Çfarë mendoni se është prioritet të llobohet për komunitetin e shurdhër në Kosovë? (Zgjedhe vetëm një)
☐ Kualitet më i mirë për edukimin e të shurdhërve
☐ Mundësi të barabarta në punësim
☐ Kualitet më i mirë dhe shërbime në Interpretimin e gjuhës së shenjave
☐ Hulumtimi dhe pranimi I gjuhës së shenjave
☐ Kualitet më i lartë dhe qasje te Qeveria dhe Shërbimet e Komunitetit
☐ Të tjera _____

80) A keni edhe diçka të shtoni lidhje me këtë hulumtim?

Referencat

CRPD : Convention on the Rights of the Persons with Disabilities, UN

Conrad, R (1979): *The Deaf School Child* London, Harper Row

Fad (2004): *Report on the evalution of the Status of 12 Deaf Clubs and Sign Lanuage Interpreters in Kosovo*

Haualand, H & Allen, C (2009): *Deaf People and Human Rights*. World Federation of the Deaf and Swedish National Association of the Deaf

Hindley & Kitson (2000): *Mental Health and Deafness*, London: Whurr Publishers Ltd

Hjerting, M & Seiler, A (1998):

Kyle, J (2004):

Lane, H (1992): *The mask of benevolence*. DawnSignPress , New York.

Lane, H; Hoffmeister, R & Bahan, B (1996): *A journey into the DEAF-WORLD*, San Diego, California: Dawnsignpress

Ravn, T (2004):

Svartholm, K (1994):

WHO 2005: " Estimated global prevalence of hearing impairment by sex and severity level, 2005", Table received in email to WFD from Dr Young-Ah Ku, medical officer, WHO on 26 january 2009

Report of the status of Deaf people in Republic of Kosovo

Table of Contents

Acknowledgment	3
Abbreviation	4
1. Introduction	5
1.1 Survey and Sample	5
1.1.1 Population sample	6
1.2 The questionnaire	7
1.3 Evaluation and comment to the questionnaire	7
2. Demography	8
2.1 Population of Kosovar Deaf people	8
2.2 Sex and age	9
2.3 The marital status	10
2.4 City or village	11
2.5 Ethnicity	12
2.6 Additional disability	13
2.7 Age became deaf	13
2.8 Deaf identity	14
2.9 Sign Language as the preferred language	15
2.10 Communication with the hearing family at home	18
3. Sign language in Education	20
3.2 Accessing the Deaf education in Kosovo	20
3.3 Introduction on Deaf education	25
3.4 CRPD on sign language in education	26
3.5 Teaching methods in Kosovo	26
3.6 The (experienced) illiteracy	29
3.7 Comment to the teaching methods in Kosovo	32
4. Sign language in access to services	33
4.1 Access to interpreting in Kosovo	33
4.2 Access to health service in Kosovo	34
4.3 Access to services provided by government	36
5. Finally comment on the results	37
Reference	39
Appendix	40

Acknowledgment

Kosovar Association of the Deaf expresses deep acknowledgement and gratitude for close co-operation, valuable support and valuable contribution provided by the expertise from Finnish Association of the Deaf – FAD, Ministry of Foreign Affairs of Finland, local expertise on sign language and Office of Good Governance, Human Rights, Equal Opportunity and Gender Issues within Prime Minister Office, who have enabled to make full and comprehensive report.

Also, Kosovar Association of the Deaf expresses special thanks for its staff and contribution provided by the Deaf community, especially the contribution of the local Deaf Associations who have provided fully support for realization of this report.

- Deaf Association in Prishtina
- Deaf Association in Prizren
- Deaf Association in Peja
- Deaf Association in Gjakova
- Deaf Association in Mitrovica
- Deaf Association in Ferizaj
- Deaf Association in Suhareka
- Deaf Association in Vushtrri
- Deaf Association in Podujeva
- Deaf Association in Drenas
- Deaf Association in Malisheva

In the same time all together, they have supported writing the recommendations for the Government of Republic of Kosovo, for sign language recognition.

This report is published by Kosovar Association of the Deaf with the support
of Finish Association of the Deaf
May 2010

Abbreviations

CIA	Central Intelligent Agency
CRPD	Convention of Rights for Persons with Disability
dB	Decibel
EUD	European Union of the Deaf
FAD	Finnish Association of the Deaf
MEST	Ministry of Education, Science and Technology
MFA	Ministry of Foreign Affairs
OGG	Office of Good Governance
PMO	Prime Minister Office
TC	Total Communication
UN	United Nations
UNICEF	United Nations Children's Found
WFD	World Federation of the Deaf
WHO	World Health Organisation

1. Introduction

Report on the status of deaf people in the Republic of Kosovo is initiated by the Kosovar Association of the Deaf, Finnish Association of the Deaf, Ministry of Foreign Affairs of Finland and with the support of the Office of Good Governance within Prime Minister Office of the Republic of Kosovo.

This report aims to describe the situation of the Deaf people in the Republic of Kosovo, Deaf education and the opportunities for interaction, access to services and information for Deaf people. Also report marks the attempt to assess the challenges and problems that Deaf people have in access and information's.

This report uses the results collected by the Kosovar Association of the Deaf during the autumn 2009, to answer the needs for information's in those fields.

1. What is the status of sign language reviewed from the practical level i.e how are the human rights fulfilled with regards to access and use of sign language as declared in the UN Convention on the Rights of the Persons with Disabilities (CRPD);

a) sign language in education (CRPD article 24)

b) sign language in access to services, for example, interpreting services (CRPD article 9 and article 21)

1.1 Survey and Sample

A relative high number of Deaf people in Kosovo are members of local Deaf clubs (11 clubs member of KAD). Historically the Deaf schools are the places where Deaf people at first time meet other Deaf persons. They share their every day with each others and experience a cultural and linguistic collective, which they don't find through their families or local communities. In most countries, Deaf people have established Deaf associations and local Deaf clubs to preserve the collective with each other after ending Deaf schools, but also to support each other, maintain the social network etc.

Being a member of a local Deaf club in Kosovo automatically makes you a member of the Kosovar Association of Deaf – KAD (FAD 2004). As the interest of this survey was to gain insights into more general views and experiences of the Kosovar Deaf population, the decision was made to sample from the members of the KAD. Deaf clubs traditionally have a significant meaning to Deaf people's network and quality of life, especially in the communities where access to employment, interpreting, TV and media is limited. Because of the lack of sign bilingualism and qualified Deaf education a lot of Deaf people are neither able to read nor write the national languages and often are unemployed (Of the 100 Deaf persons participating in the survey 83 % are unemployed). They don't have uncomplicated access to the majority community.

The membership of Deaf association allows them to be part of a community, accessing to information from other persons, exchange experiences, knowledge etc. This may also mean that the respondents probably are in a better or more favorable situation than those who were not included in the survey. For example many of the respondents in this survey are married (71%), and most of them are married to a Deaf person. which indicate they are part of a network among the Deaf people.

In sampling from the members of the KAD, we recognize potential problems in the representativeness of the data collected as well as the limitations with regard to generalizing our results. However, Deaf populations are indeed a group of people often hard to reach, and therefore we remain satisfied with the sample of respondents obtained in this study.

This preliminary survey has gathered essential information about Kosovar Deaf persons' experiencing with Deaf education, their lingual abilities (high illiteracy) and accessibility to the services provided by the majority community, which have difference between sign language skills and skills in spoken/written language.

1.1.1 Population sample

The data was gathered by means of a survey preliminary of 100 Deaf persons who were selected at random (clusters method) all over Kosovo without any pre-selection. To create a representative sample of person with disability, a randomised sample using the clusters method was chosen. This method involved:

- The identification of representative from 11 Deaf clubs;
- The randomised selection of the Deaf persons within the files of 11 Deaf clubs.

This type of selection had to lead to a theoretical sample of 100 Deaf persons. Of the 100 people in the target group, the project team retained 100 valid questionnaires for the purposes of data analysis.

1.2 The questionnaire

Indeed the data collection questioner that is used in the first survey is modified and further developed for the second survey. Some questions are modified; some new questions have been added. This survey reveals the main difficulties and challenges that Deaf persons in Kosovo are facing in all aspects of the life as is qualitative education, literacy and abilities, employment and access to supportive services.

In order to get able to carry out the interviews one week training is delivered to the staffs of one Deaf person and one sign language interpreter that were in charge for conduction of interviews. The data collection questioner was made of 80 questions and the approximate length of the interview in sign language was some 90 min. Mostly of the members were interviewed in their Deaf clubs based in 11 municipalities in Kosovo.

1.3 Evaluation and comment to the questionnaire

The questionnaire has some lacks. This for example lacked questions about effects of sign language news, if it is easy to understand etc. FAD did not have chance to see the final questionnaire until the interviews were done.

The entering of the data and the final analysis of the data were done of external researchers who were hired after compilation of answers. In doing so, the researchers had not had the opportunity to influence the questions or follow the previous project at all. That made it hard to interpret the data; one may discover quite a few questions that may not have gone through the necessary testing prior to collecting the data.

What the researchers sensed when working with the questions is that the respondents probably have not clearly understood the questions. This can cause either this way the questions are posed in or this way the respondents were asked in. We have chosen to leave out those questions that are not possible to give a sound explanation and instead focus on those questions and answers which shows high likeliness to be reliable/valid to this report. In some questions we also are aware that the respondents have replied on more than a category, and we are not able to see if how many have done this.

Another problem is the translation of the questions, both from written language to sign language to the respondents. The researchers don't know how these interviewers are trained and completed the survey, but also from Albanian/Serbian written language into English language. Some of the questions also lack a credibility as they don't correspond with the other results (like that 66,1% of the respondents who finished high school think the education has provided a good basis for further studies and employment. While only very few have employment and only one achieved higher level of education.)

2. Demography

This section will present the background of the respondents in term of age, sex, ethnicity, family structure, Deaf status and preferred mode of communication.

General information (*obtained from <http://www.ks-gov.net/esk/>*) about demography in Kosovo:

Population Description:	Approximately 2 180 686
Local Government:	33 municipalities
Capital City:	Prishtina
Religion:	Predominately Muslim. Also Serbian Orthodox & Roman Catholic
Ethnicity:	Albanian Kosovar 92%, Serbian Kosovar 5,3%, Other 2,7%

2.1 Population of Kosovar Deaf people

There are no official statistics on the population of Deaf people in Kosovo. The only estimates available of the Deaf population in Kosovo are suggestive and based on conversations between KAD and members of the Kosovar Deaf community. These members estimate the population of Deaf people to be approximately 7,000 – 8,000.

From these estimates and the lack of statistics in Kosovo, it is impossible to give an accurate figure, however it is widely stated that there is approximately one Deaf person for every 1,000 people in well-

developed countries. Kosovo is considered a developing country and due to war damage, illness and limited medical intervention, FAD (2004) suggested that there could be at least three Deaf people for every 1,000 people in Kosovo, which would mean about 5400 Deaf people. The World Health Organization (WHO) estimates that there are about 59 million people (0,9 % of the total population) in the world with a hearing loss classified as severe or greater (hearing loss of 61 dB or more) (WHO 2005, Haualand and Colin 2009). This means a total of 16,200 Deaf and hard of hearing persons in Kosovo. WHO estimates that there are about 0,2 % of the total population with a hearing loss classified as profound (81 dB or more). If following WHO's estimate, there is a total of approximately 3,600 Deaf persons in Kosovo. Thus, the closest estimate of the size of the Deaf population in Kosovo is between 3600 (WHO) - 7/8000 (KAD's estimate).

2.2 Sex and age

An overwhelming majority of the 100 respondents are male (76%) and only a little less than one fourth (24%) are female (see Table 1). Since the sampling technique employed was a combination of cluster selection and random sampling of KADs members – as described in the above section on Survey and Sample – these figures may be influenced that Kosovo is a predominating Muslim country. It may be that the men are more active in public arenas, while women are staying at home.

However since there exist no official statistics of how many Deaf men and women live in Kosovo is it hard to draw any conclusions about the degree of representativeness of these data in general with regard to demographic measures.

Table 1: Age Distribution of Respondents by Sex

	<i>Male</i> (N= 76)	<i>Female</i> (N=24)
	<i>Percentage</i>	<i>Percentage</i>
Age 18 to 30 years	15	10
Age 31 to 40 years	11	7
Age 41 to 50 years	24	4
Age 51 to 60 years	17	2
Age 61 to 70 years	5	-
Older than 70 years	4	1

The age distribution among the respondents is clearly concentrated in the younger half of the included age groups. Table 1 show that 71 percent of the respondents are between age 18 and age 50. The largest percentage of males are found in the age group of age 41 to age 50 (24%), and the largest percentage of women in the age group of age 18 to age 30 (10%). The women in the sample are younger. This may indicate that married women stay at home, while younger, unmarried women are more active at public arenas.

2.3 The marital status

Most of the respondents are married. Table 2 shows that at the time of the survey 71% of the respondents reported to be married, 19 % to be single, and the remaining 10 % were either widowed or divorced. Moreover Table 2 indicate that on average it is more common for women to be single (29,2%) compared to men (15,8 %) , whereas it is a bit less common for women to be married (66,7%) compared to their male counterparts (72,4%).

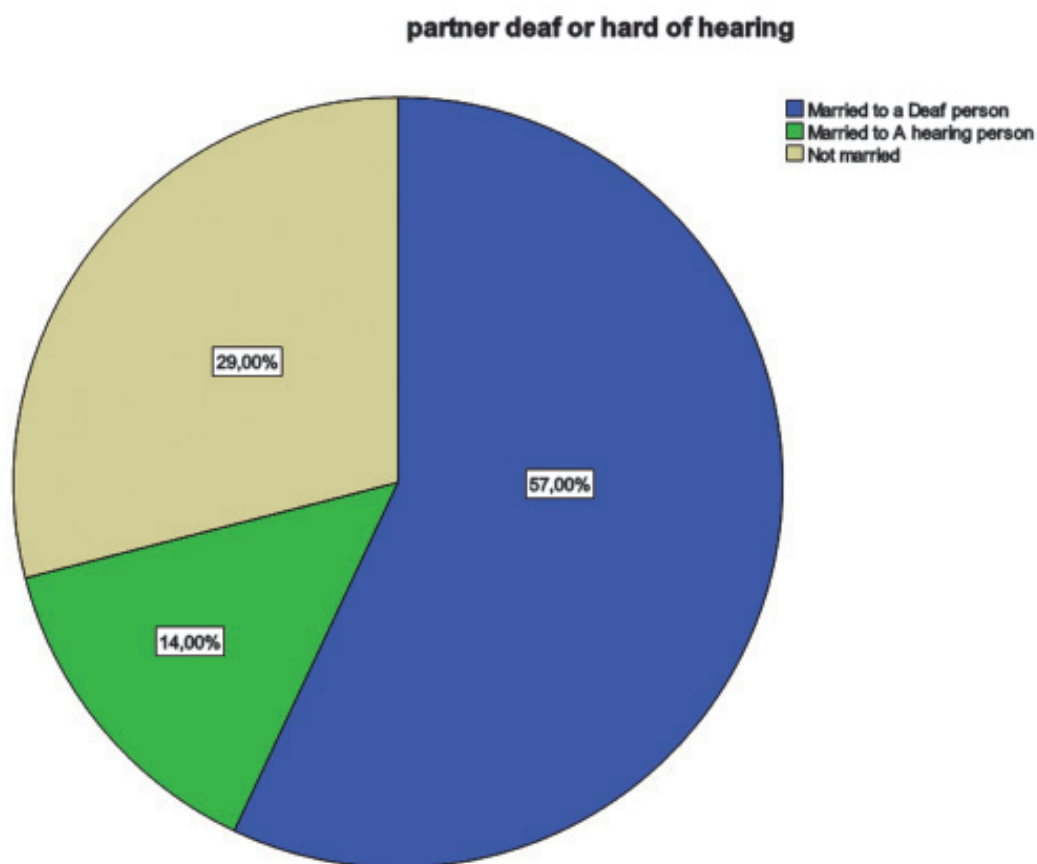
Table 2: Sex Distribution of Respondents by marital status

	<i>Single</i> (N=19)	<i>Married</i> (N=71)	<i>Widow</i> (N=5)	<i>Divorced</i> (N=5)
	<i>Percentage</i>		<i>Percentage</i>	
Male (N=76)	15,8	72,4	6,6	5,3
Female (N=24)	29,2	66,7	0	1

This marital status is related to the age of the respondents, as most singles are among the young age group 18-30 (91,7 % of the males and 73 % of the women).

Further, the figure 1 illustrates the majority of the respondents who are married (N=71)are married with a Deaf partner (80,3 % of the 71 respondents). Its much common among Deaf people to marry with each others. Recent studies assume that up top 90 % of members of the Deaf community marry with other Deaf persons (Lane etc. 1996). This shows a trend of a strong group identity. Moreover, Lane etc. (1996) has used this trend as an argument to compare Deaf peoples with other cultural, ethnic and lingual minorities.

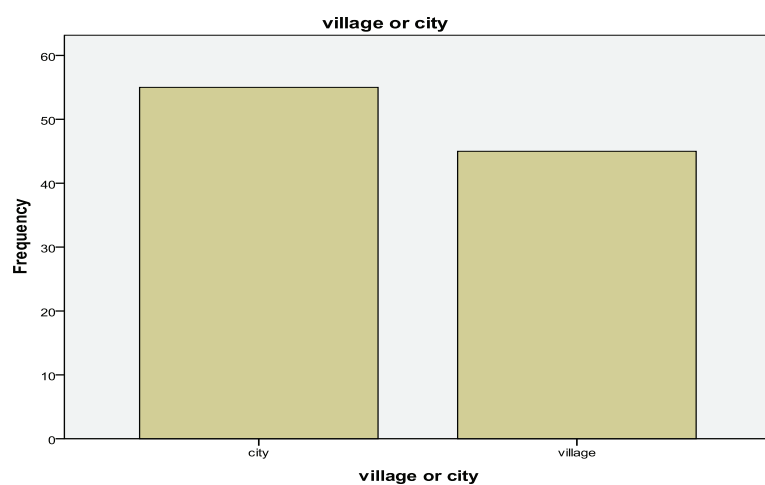
Figure 1:

2.4 City or village

A bit more respondents (55 %) are living in city, while 45 % are living in village. Comparing by the Kosovo demography (42% urban / 58% rural) it seems that more of the respondents are living in city

Figure 2: Distribution of living in village or city

2.5 Ethnicity

Among the 100 respondents the distribution of ethnicity seems to correspond with the general population in Kosovo (Albanian Kosovar 90%, Serbian Kosovar 8%, Other 2%). 90 % respondents described in this report are Kosovar Albanian. 1 % is Kosovar Serbian, 5 % are Romas, 2 % are Turkish, and 1 % is Bosnian and 1 % “other”.

Table 3: Ethnicity Distribution

	<i>(N= 100)</i> <i>Percentage</i>
Kosovar Albanian	90
Kosovar Serbian	1
Roma	5
Turkish	2
Bosnian	1
Other	1

Additional disability

Often Deaf people are born with additional disability. Among the 100 respondents 11 % have additional disability. 4 % of the 100 respondents are further blind/vision impaired. 7 % has additional physical disability, 1 % is intellectual/mental disabled.

Table 4: Distribution of additional disability

	<i>(N=100)</i> <i>Percentage</i>
Blind/vision impaired	4
Physical disability	7
Intellectual/mental disability	1
No additional disability	88

2.7 Age became deaf

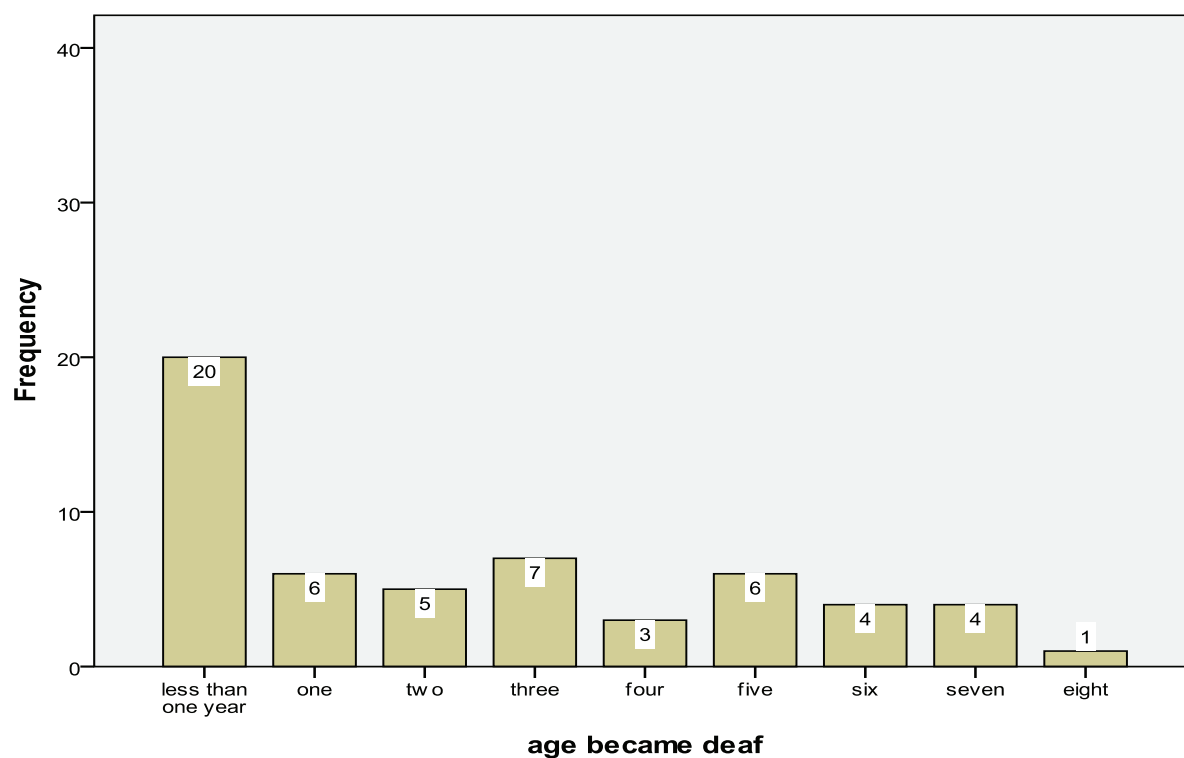
27 percent of the 100 respondents were born Deaf, 60 percent became deaf at a later age, and for 13 percent of the respondents this information is missing.

Table 5: Distribution of Respondents born deaf

	<i>(N=100)</i> <i>Percentage</i>
Born deaf	27
Born not deaf	60
Didn't answer	13

Figure 3 presents when the 56 respondents who became deaf at a later age actually became deaf. One third of those who became deaf at a later age, became deaf before their first birthday, and that by age 8 all of the classified Deaf respondents were or had become deaf

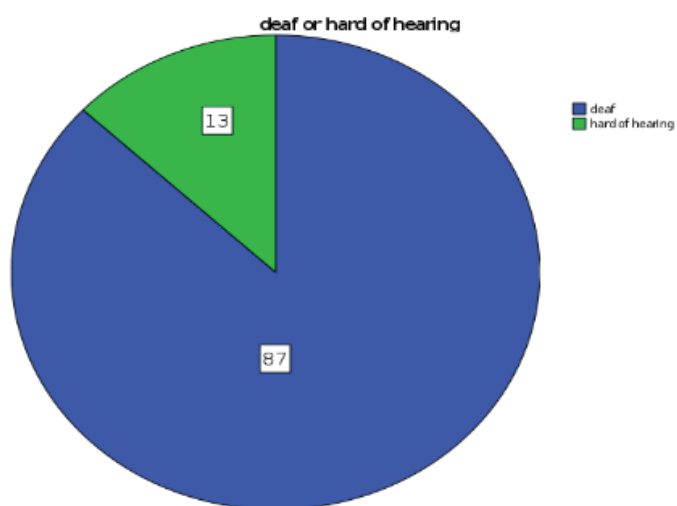
Figure 3:

2.8 Deaf identity

87 % of the respondents identify themselves as Deaf and a little more than one tenth classify themselves as hard of hearing (13 %).

Figure 4:

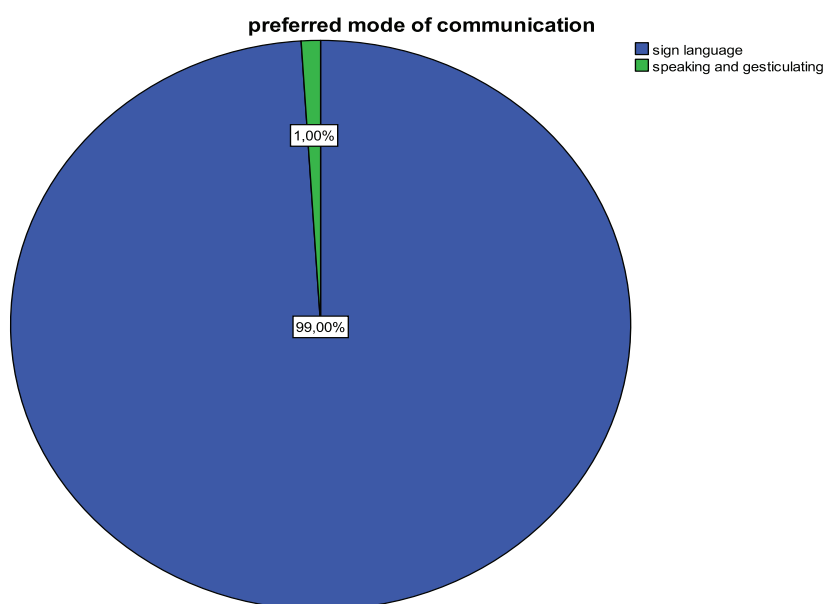

Since the sampling was recruited via the Deaf association, KAD; the numbers presented in Figure 4 may be a result of that most of the respondents identify themselves as “Deaf”, and thus is member of a Deaf club. The Deaf identity is not given from the audiogram. The medical diagnosis is not enough to define how people functions in everyday interaction with other people. In Deaf Studies and other areas of Deaf communities, a distinction between the medical and the linguistic/socio-cultural model is used in defining the Deaf identity. The linguistic/socio-cultural model is often used to discuss the social and cultural aspects of being Deaf. Being Deaf and a member of the sign language community is often a positive experience and provides the basis for better mental health and well-being than being Deaf and not member of a sign language community.

2.9 Sign Language as the preferred language

In extension of the Deaf identity and being a member of the sign language community figure 5 confirm that almost all respondents (99 percent) state that they prefer sign language as their mode of communication. 1 percent says they prefer to use both speech and sign language.

Figure 5:

By age 7 approximately one third of the respondents had learned sign language, with almost a quarter of these stating that they learned it with in the year they turned 7 years old (figure 6).

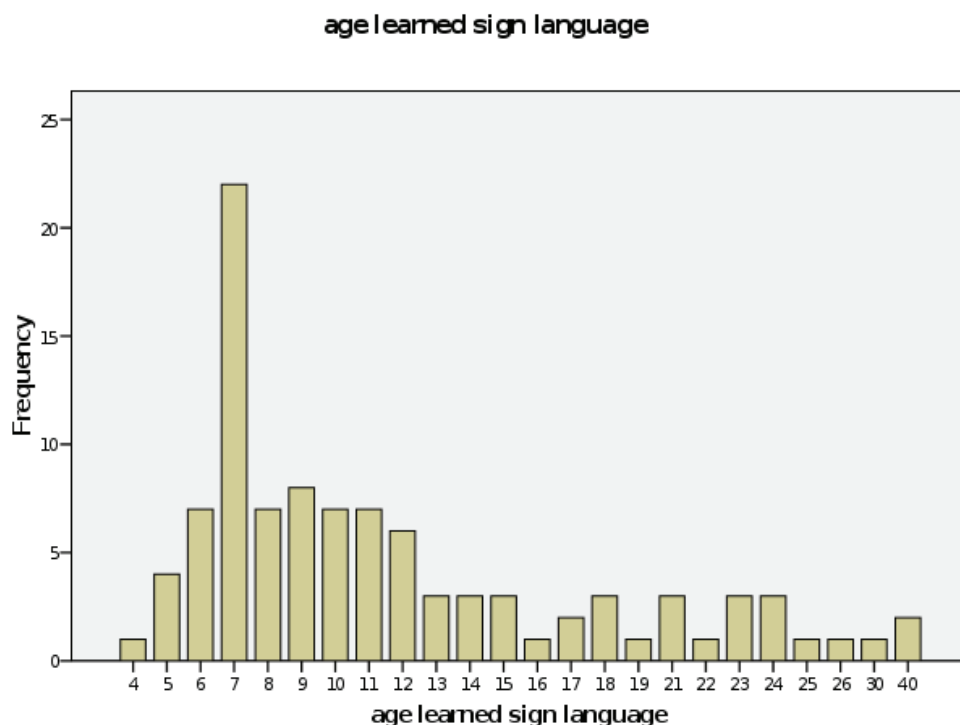
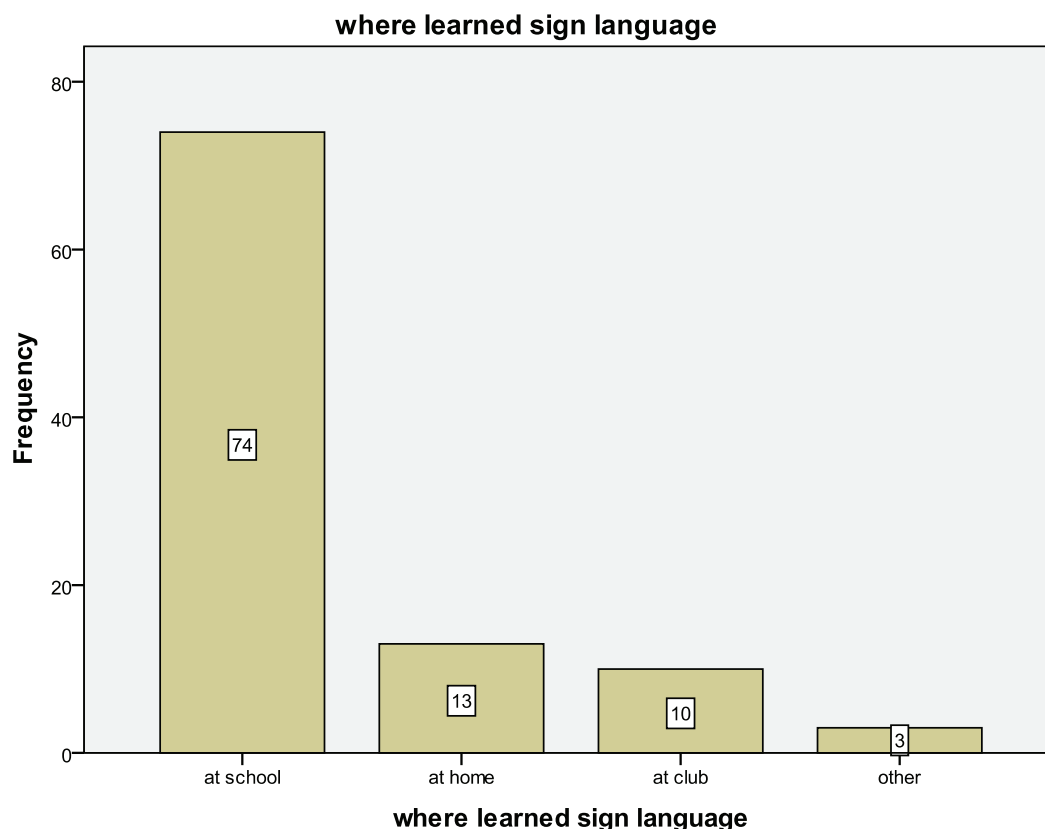

Figure 6:

If we turn to the process of learning sign language it is to some degree thoughtfully that most respondents did not learn sign language until they reached school age (74 %, figure 7). We assume that very few have attended kindergarten and very few parents have learned sign language. This means if they don't learn sign language before age 7, they did not learn any language until age 7, and hence, subject to a serious language deprivation which may have consequences for the remainder of their lives. In school they were exposed to both sign language (probably from peers) and Albanian/Serbian language.

Figure 7:

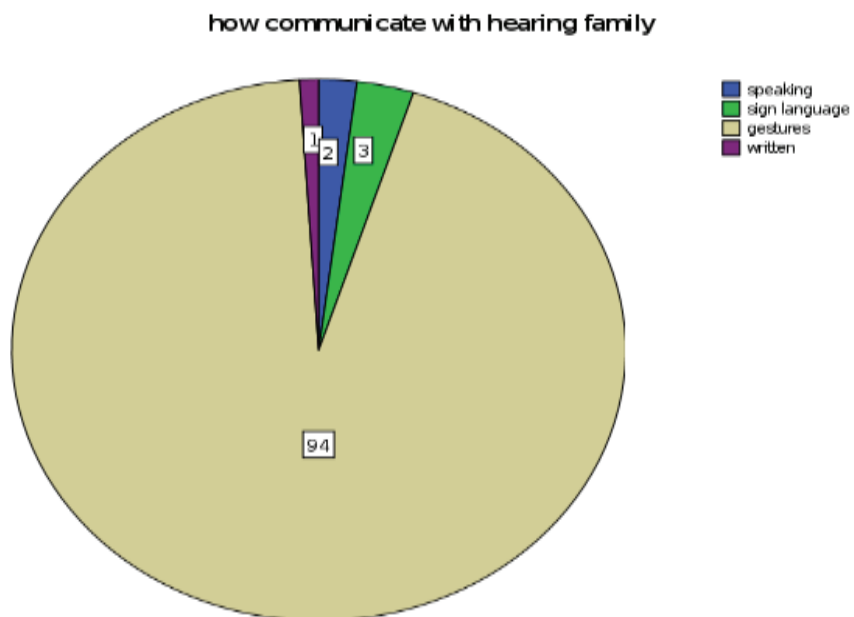

2.10 Communication with the hearing family at home

Nine in ten respondents are born into families with no other Deaf members. This is not an unusual number, when in most nations it is common for Deaf children to be the only Deaf person in a family (Lane 1992). This often has to do with the Deafness not necessarily being genetic but can be due to a variety of different issue. Also, as we saw above a relative large percentage of children becomes Deaf after birth which is often coursed by infection or illness as an infant.

Being the only Deaf member of a family can be challenging in many ways, and one of the most pressing issues is how to communicate with parents and siblings. Figure XX illustrate that using home-signs is the way in which the majority (94 percent) of respondents communicate with their hearing family. Only 3 percent of the respondents say they use sign language as mode of communication with hearing family members. The remaining 3 percent either write or speak when communicating hearing family members.

Figure 8

The figure 7 shows that the respondents, who used sign language at home, replied their family learnt sign language at home. It seems there are not any sign language course for the members of the Deaf person's family.

3. Sign language in Education

This section on Deaf Education in Kosovo will give descriptive information on educational level among Deaf people in Kosovo - like numbers of respondents who went to school. Then this will discuss the level of the Deaf education and look on the CRPD on sign language in education. Then this will present how its looking like in Kosovo, which teaching methods seemed to be used in their schools and which consequences those have to the Deaf people's literacy and lingual abilities.

3.1 Issues of the Deaf Education in Kosovo

The report by FAD "Report on the status of Deaf clubs and sign language" (2004) commented a bit about the situation of the Deaf education in Kosovo. FAD raised some issues regarding to Deaf education. The issues that follow are categorised and represent some of the current obstacles for the Deaf community today:

- teacher training (Deaf education, Deaf Studies, Kosovar Sign Language)
- quality of literacy
- Curriculum and specific resources for Deaf Education
- Use of Kosovar Sign Language in School - Bilingualism
- Transport Service for Deaf Students between home and school
- Concern about the quality of Deaf Education
- equal information in community

This report gives some clarifications about how the Deaf Kosovars evaluate and view the level and quality of sign language in Kosovo, especially in Deaf education.

3.2 Accessing the Deaf education in Kosovo

The right for education for all children's is guaranteed by the law on pre-school and obligatory education, level1 and level 2 (law no 02/L-52)

Legal infrastructure regarding education for people with disability starts with approval of law on primary and secondary education in Kosovo (law no 2002/2). Chapter VII of this law is named "special education", chapter which regulates and shows good process for education of children's with disabilities.

Special education is organized in special school framework, attached classes and regular classes. Geographical lay of special schools in Kosovo is not proportional compare with the number of the children's with special needs, based on regions and municipalities. There are 5 special schools in Kosovo, in Prizren and Mitrovica we have two special schools, one in Peja and Shtimje.

But in other big centres such are Gjilan, Ferizaj, etc. we don't have any special schools. (MEST).

Attached classes

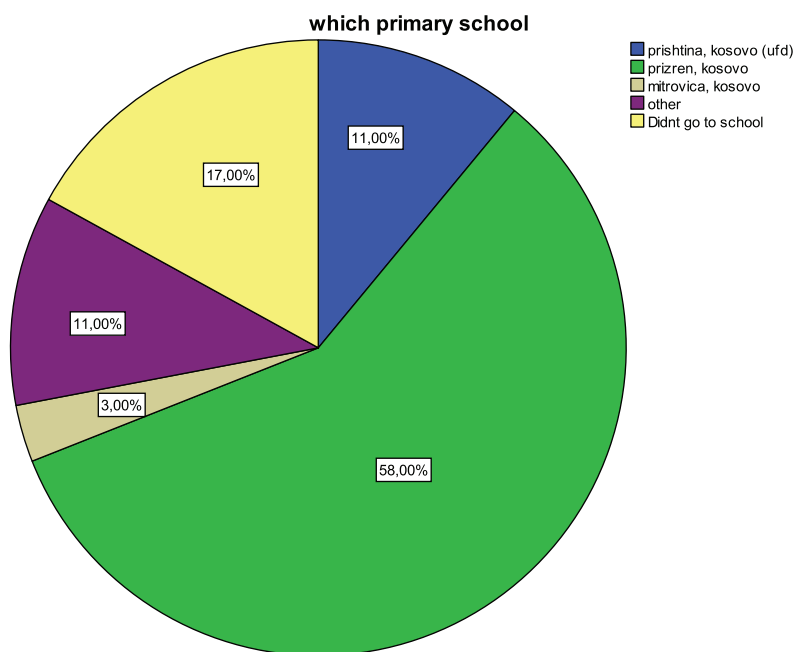
Attached classes are classes who are organized within mainstream schools and the aim is to inclusion of children's with special needs (based on the achievement and performance) and then gradual inclusion to

regular classes. First attached classes were open on the school year 2002/2003 and first generation now is in the sixth grade. Learning in the attached classes is planned to be organized at the first and second level of education, respectively on primary and low secondary education. Attached classes are established in all schools where there is interest and elementary conditions for function (MEST).

Based on the MEST report for 2006 of the special education service, 1030 students with disability followed education, in primary and secondary level. But based on the UNICEF report for 2006 has been said that only 10% of childrens with disabilities receives education in Kosovo.

Of the 100 Deaf persons participating in the survey 83 % went to primary school. 17 % of the respondents didn't go to the primary school (figure 8). More than half of the respondents went to the Deaf primary school in Prizren (58 %), 11 % went to the primary school in Prishtina, 3 % went to the primary school in Mitrovica while 11 % went to "other".

Figure 9

There is no direct explanation on why the 17 % of the respondents didn't go to primary school, but the report by FAD (2004) about status of the Deaf clubs and Sign Language mentioned that one of the problems with Deaf education in Kosovo was that many hearing parents are keeping Deaf students from attending Deaf School. It goes most likely beyond the females as the following table shows that one third of the females didn't go to school (33,3%) and hereby don't achieved any grades of educational level. approximately one-tenth of the male respondents (11,8 %) answered that they didn't go to the primary school.

Table 6: Primary school distribution of respondents by sex

	<i>Male</i> (N=76)	<i>Female</i> (N=24) <i>Percentage</i>
Went to Primary School	88,2	66,7
Didn't go to Primary School	11,8	33,3

73 % of all the respondents finished primary school. 27 % of all the 100 respondents didn't achieve the educational level of primary school. Under half of all the female respondents (45,8 %) did finish primary school, while 81,6 % of all the male respondents finished primary school.

Table 7: Finished Primary school distribution of respondents by sex

	<i>Male</i> (N=76)	<i>Female</i> (N=24) <i>Percentage</i>
Finished Primary School	81,6	45,8
Didn't finish Primary School	6,6	20,8
Didn't go to Primary School	11,8	33,3

In the CRPD Article 24 reads that States Parties shall ensure that “*persons with disabilities are not excluded from free and compulsory primary education*”, but among these respondents. Therefore, this is important to be aware of the relative high percent (27 %) that didn't finish the primary school.

A lower number of the respondents continued to High Schools (67 %). But it seems that finishing primary education give higher probability to continue on the high school level (91,4% of the 73 respondents).

Table 8: High school distribution of respondents by sex

	<i>Male (N=76) Percentage</i>	<i>Female (N=24) Percentage</i>
Went to High School	76,3	37,5
Didn't go to High School	5,3	8,3
Didn't finished Primary School	18,4	54,2

Moreover a relative high percent of the respondents who started on the high schools also finished the high school level (92.4%).

All the female respondents went to the high school in Prizren. Further, there is an overwhelming majority of the 58 male respondents who went to the high school in Prizren (72,4,3%). 12,1 % of the 58 male respondents went to the high school in Mitrovica, and 15,5 % % went to other high schools.

Table 9: High School distribution of respondents by Sex

	<i>Male (N=58) Percentage</i>	<i>Female (N=9) Percentage</i>
Prizren	72,4	100
Mitrovica	12,1	0
Other	15,5	0

The respondents who went to High School mainly took vocational training (56 % of all the respondents achieved vocational training, 6 % answered "other", 38 % don't have any training/diploma). One respondent received higher education (university). All though they received diploma from high school unemployment is still very high (83 %). It seems that among the respondents who received diploma from High School have 80,6 % unemployment.

Table 10: Employment Distribution of respondents' educational level

	<i>Received Diploma From High School (N=62) Percentage</i>	<i>Didn't receive Diploma from High School (N=5) Percentage</i>	<i>Didn't go To High School (N=3) Percentage</i>
Have a Job	19,4	20	12,1
Don't have a job	80,6	80	87,9

3.3 Introduction on Deaf education

Around the world and hence there has been a constantly debate about how to teach the Deaf children: “*Deaf children's access to and ability to receive education and enlightenment is one of the oldest and most contested discussions in the history of Deaf people; it continues to be a controversy in many parts of the world*” (Haualand and Allen 2009:28). The discussions are focused on the two different methods: the manual method – where Deaf people should be taught using signs versus the oral method where Deaf people should be taught using speech.

National Deaf Associations, European Union Deaf associations (EUD) and World Federation of Deaf people (WFD) have been working hard to educate decision makers and the general public about the importance of sign language in Deaf education. One of the most important reasons is that the damages of the oral education are very serious. Recent studies (Conrad 1979; Hindley&Kitson 2000) emphasise that in the oral Deaf education the damage is manifested in widespread illiteracy and increased mental health problems. After 1980's some few places in the world sign bilingualism is used in Deaf education (North Europe and North America). Results from sign bilingual education have shown how the children successfully achieved good sign language and got better literacy. This also indicated that they are able in learning the national languages. They gain better opportunities in integrating in the society qua their engagement in the Deaf community, education and net workings (Ravn 2004, Hjerling & Seiler 1998, Svartholm 1994). Although the bilingual approach is becoming more and more known, there is much work left before it is possible to say that all Deaf children receive a true bilingual education. Teachers are not fluent in sign language and persisting low expectations about Deaf Children's ability to learn continue to keep the education level low. Many teachers, Deaf people and politicians are uncertain what a bilingual education for Deaf people means (Haualand&Allen 2009:30).

3.4 CRPD on sign language in education

Article 2 on definitions in the Convention on the Right of the Persons with Disabilities (CRPD) reads that sign languages, as well as other non spoken languages are independent languages: “*“Language” includes spoken and signed languages and other forms of non spoken languages (...)*”. This has been an essential step to Deaf people and their communities that sign language is recognised as an independent language. In Article 24 on Education in the CRPD, this is a declared goal to be able to communicate effectively in sign language and to read and write the language(s) of the country they live in, as this is crucial for Deaf people’s ability to participate in a free society. The CRPD is important evidence to Deaf people when discussing the communication and level in Deaf education.

Article 24 in the CRPD emphasises that appropriate measures in including persons with disabilities in education must be taken to facilitate “*...the learning of sign language and the promotion of the linguistic identity of the Deaf community*” and to ensure that “*...the education of persons, and in particular children, who are blind, Deaf or Deaf blind, is delivered in the most appropriate languages and modes and means of communication for the individual, and in environments which maximize academic and social development.(...)In order to help ensure the realization of this right, States Parties shall take appropriate measures to employ teachers, including teachers with disabilities, who are qualified in sign language*” (Article 4.4).

Referring to CRPD, article 24.b writes that States Parties shall ensure “*an inclusive education system at all levels and life long learning directed to (...)*“*Facilitating the learning of sign language and the promotion of the linguistic identity of the Deaf community(...)* “. As briefly introduced the sign bilingual education for Deaf people, its emphasised that it is important to achieve a good ability in sign language in learning other languages and be able to write and read. But only very few countries follow the convention (Haualand&Allen 2009) and this survey shows that Kosovo is no exception.

3.5 Teaching methods in Kosovo

The communication in Deaf education in Kosovo seems being much dominated by Total Communication, which promotes the use of speech and signs at the same time. And we will see how this make Deaf person still do not improve in reading and writing the language of the majority. Mixed language messages (simultaneous communication) are not effective in learning either language (Kyle 2004). Almost all of the respondents who went to Primary School (96,4% of the 73 respondents¹) told both speech and gesticulation was used in Primary school.

1 This seems that some of the respondents have answered in more than one category in this question

Table 11: Mode of communication in primary school

	(N=83) <i>Percentage</i>
Sign language	4,8
Speaking and gesticulating	96,4
Only ¹ writing and speaking Albanian	66,3
Only ² writing and speaking Serbian	55,4

Moreover, table 11 shows that 90,1 % of the respondents who answered this question find the teachers ability in signing poor. 9, 9 % find this average. None think it was excellent.

Table 12: Teachers signing ability

	(N=81) <i>Percentage</i>
Poor	90,1
Average	9,9

The communication in the education process in High school seems to be much similar to this communication in Primary school. The table xx shows that almost all of the respondents (96,8%²) who went to High School told that speaking and using home-sign was used during the education process in their high school.

² This seems that some of the respondents have answered in more than one category in this question

Table 12: Modes of communication used during the education process in high school

	<i>Percentage</i>
Sign language	3,2
Speaking/Gesticulating	96,8
Only speaking	9,7
Only writing/speaking Albanian	67,7
Only writing/speaking Serbian	61,3

An overwhelming majority of the 62 respondents (88,7 %) who finished the High School think the teachers ability in signing was poor. 7 % think the teachers' signing ability was average. None think it was excellent.

Table 13: Teachers' signing ability

	<i>(N= 62)</i> <i>Percentage</i>
Excellent	0
Average	11,3
Poor	88,7

Only 8,1 % of the 62 respondents felt they could communicate freely with their teachers at school as they were able to communicate with their friends/classmates. 91,9% didn't feel they could.

Table 14: Able to communicate freely with teacher

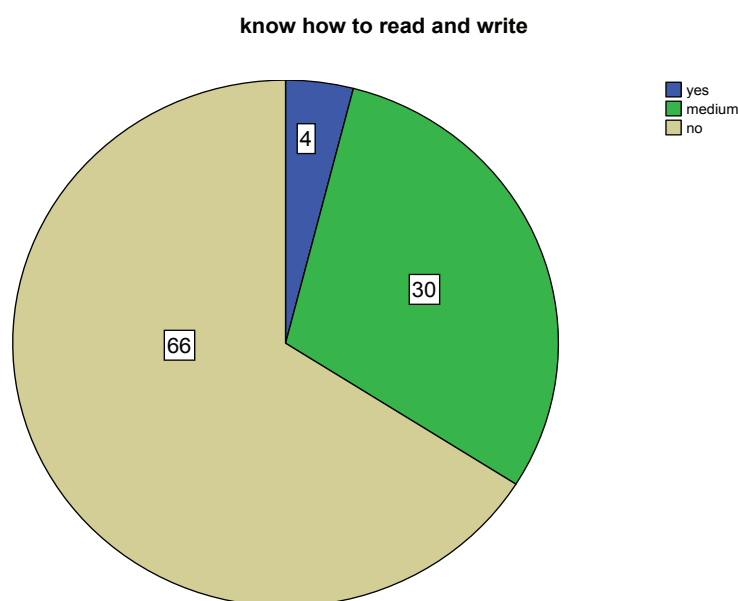
	<i>(N= 62)</i> <i>Percent</i>
Yes	8,1
No	91,9

3.6 The (experienced) illiteracy

Although 73 % of the 100 Deaf respondents reported that they went to school and 63 % finished high school, the overwhelming majority of them are illiteracy (66%).

Following the world fact book by CIA³ the literacy among the total Kosovar population is 91,9 % (96,6 % of males and 87,5 % of females). Generally the Kosovar persons over age 15 can read and write, but it look like that among Deaf people in Kosovo the illiteracy is ten times larger. As discussed some of the consequences of the lack of sign bilingualism are manifested in widespread illiteracy. This situation in Kosovo is no exception.

Figure 10

The respondents were asked further about how they experience their writing ability. Among the 34 respondents who can read and write, 58,8% think their writing and reading abilities are poor, 12 % think minimal and 2 % think average. None think good or very good.

Table 15: Distribution of (Experienced) writing abilities

	(N=34)
	<i>Percentage</i>
Poor	58,8
Minimal	35,3
Average	5,9

³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html> (15th February 2010)

Table 16: Distribution of (Experienced) reading abilities

	(N=34) Percentage
Poor	58,8
Minimal	35,3
Average	5,9

The minimal variation among the age groups seems to be random. It seems that there is no difference in illiteracy between the age groups, which means that the teaching methods probably haven't been changed through the generations. The age group 18-50 has 4 respondents who replied yes to know how to read and write, while the age group 51-70 none replied yes. Especially the group between age 61-70 has a high number of illiterate respondents (80 %). But the group who has next highest illiteracy is the youngest group (72 %).

Table 17: Age Distribution of Respondents by reading and writing abilities

			know how to read and write			Total
			yes	medium	no	
age	18-30	Count	2	5	18	25
		% within age	8,0%	20,0%	72,0%	100,0%
	31-40	Count	1	5	12	18
		% within age	5,6%	27,8%	66,7%	100,0%
	41-50	Count	1	9	18	28
		% within age	3,6%	32,1%	64,3%	100,0%
	51-60	Count	0	7	12	19
		% within age	,0%	36,8%	63,2%	100,0%
	61-70	Count	0	1	4	5
		% within age	,0%	20,0%	80,0%	100,0%
	more than 70	Count	0	3	2	5
		% within age	,0%	60,0%	40,0%	100,0%
	Total	Count	4	30	66	100
		% within age	4,0%	30,0%	66,0%	100,0%

If we turn to the process of importance of sign language in education as emphasised in the CRPD the very high number of illiteracy in Kosovo confirm that there is huge require for a better education which include sign language in education. Lack of proper education deprives Deaf people of further possibilities in other arenas.

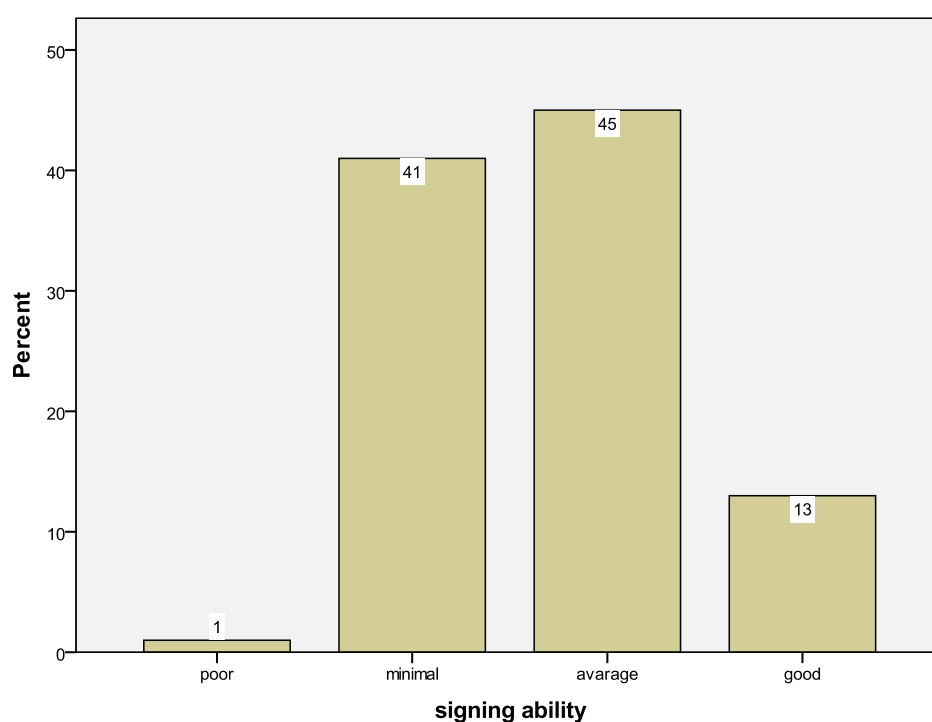
97,6 % of the respondents who went to Primary School didn't think they received good basis for further studies in reading and writing.

Table 18: Education as good basis for further studies: Reading/writing

	(N=83) Percentage
Yes	0
Enough	2,4
No	97,6

Moreover it seems that only a small number of the respondents experience their signing ability as good (13 %). 45 % think they have average signing ability, 41 % think they have minimal signing ability and 1 % think poor. That's thoughtfully, as 99% of the respondents prefer sign language (xx.x) what means that they view on sign language as their first language.

Figure 11

3.7 Comment to the teaching methods in Kosovo

Haualand and Allen (2009) notice that Total Communication seems to be the dominant approach in most of the countries. In Kosovo it seems that speaking and gesticulation at the same time (96,4 % of the respondents) is the dominant approach. As Haualand and Allen 2009 write “*TC might be better than the pure oral approach, since it permits visual signals in communication, but it does not respect the nature of either of the two languages involved*”. The answers from this survey confirms that a total communication or written/spoken language-only approach do not make Deaf children able to read or write the language of the majority. This analysis shows that the environments in Deaf schools in Kosovo don't give optimal chances for the Deaf persons to achieve maximal academic and social development.

4. Sign language in access to services

Service like access to interpreting is a crucial part of the Deaf people's chances to be included into the mainstream society – to access services, work, and education on higher level. In the Article 9 on accessibility in the CRPD states that in order to “*enable persons with disabilities to live independently and participate fully in all aspects of life, States Parties shall take appropriate measures to ensure to persons with disabilities access, on an equal basis with others, to the physical environment, to transportation, to information and communications, including information and communications technologies and systems, and to other facilities and services open or provided to the public, both in urban and in rural areas.*”

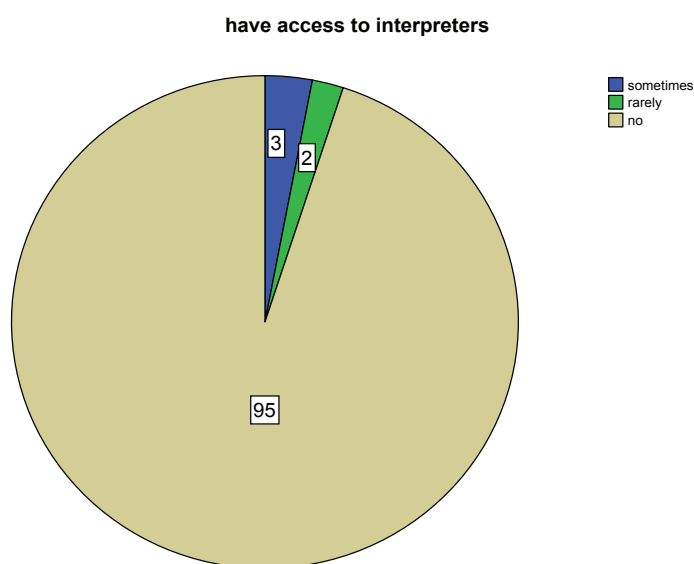
Article 21 on freedom of expression and opinion, and access to information says that States Parties shall take all appropriate measures to provide “*information intended for the general public to persons with disabilities in accessible formats and technologies appropriate to different kinds of disabilities in a timely manner and without additional cost*” (21 a); accept and facilitate “*the use of sign languages, Braille, augmentative and alternative communication, and all other accessible means, modes and formats of communication of their choice by persons with disabilities in official interactions*” (21 b), and to recognize and promote the use “*of sign languages*” (21 e).

The report will discuss the access to interpreting also when discussing access to information, since for many the rare occasions having an interpreter is also the only channel to get information.

4.1 Access to interpreting in Kosovo

In Kosovo it seems only 5 % of the respondents have access to interpreters:

Figure 12:

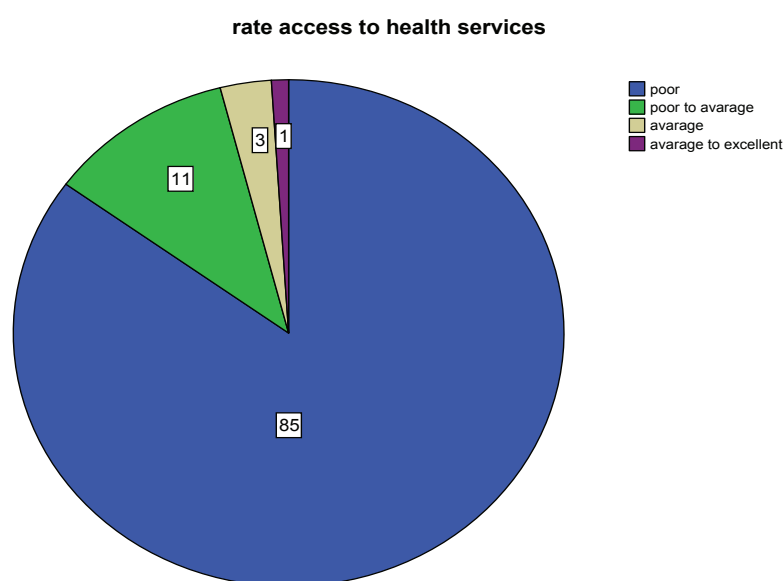

The 5 respondents who have access to interpreters get interpreters through association/KAD and Deaf school.

4.2 Access to health service in Kosovo

85 % of the 100 respondents find the access to health service poor, 1 % find the access to health service over average. 11 % find the access poor to average and 3 % find the access average.

Figure 13

Here it's important to understand what "access" mean to Deaf people. The Deaf people may be able to enter the hospital buildings or doctor's offices, but have limited or no opportunities to communicate there. The respondents have commented qualitatively the access to health services (appendix 1).

Almost all respondents commented that the communication with the doctors etc is very poor, like one respondent has answered: "I don't have a good communication, its difficult to understand, I cant express myself", its impossible to them to explain what they are wrong, expressing themselves isn't a existent opportunity. They don't have interpreters: "There is no interpreters, I don't know what diagnose I have". It seems also it only is the basic things they can express, like when they have headache: "Its rarely when thy understand me and its about basic things like headache"

This has some serious consequences, like a respondent has commented: "We get wrong diagnosis because of poor communication" and another comment: "I don't understand even for elementary thinks. I get medicines but I don't have any descriptions on how to use". Some of the respondents use their family members to support them in communicating with the doctors: "Poor communication, my children's

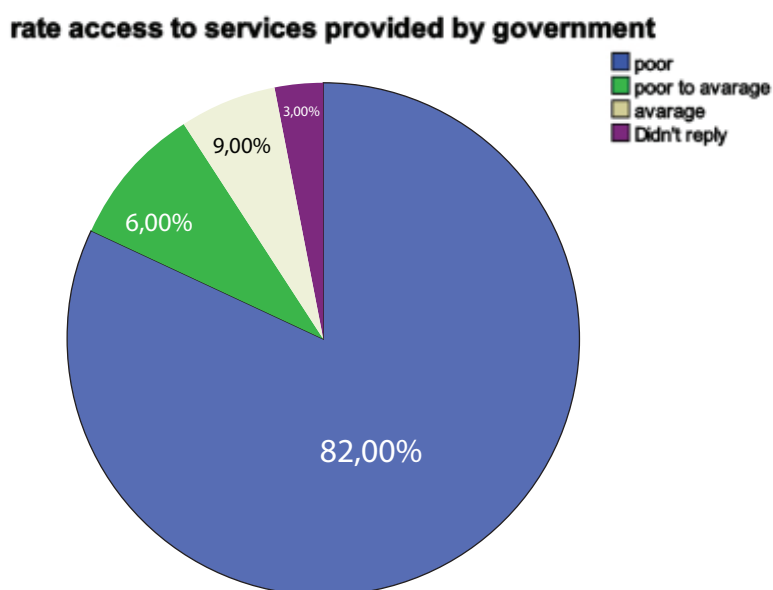
support me with communication”. It seems that Deaf people in Kosovo aren’t able to access the health system, some respondents luckily have family members to support them but they don’t feel they are independent: *“I communicate with the support of family members. I never had a chance to have a doctor check by myself”*

The article 9 in the CRPD pronounces that States Parties among others shall take appropriate measures to: *“ Provide forms of live assistance and intermediaries, including guides, readers and professional sign language interpreters, to facilitate accessibility to buildings and other facilities open to the public (...)”* (9.2 (e) CRPD) For Deaf people, barriers to access are rarely about physical obstacles. Most often the barriers are found in lack of accessible information (Haualand and Allen 2009). Most of the information is given through auditive channels, like spoken language, radio, TV, telephones etc. Moreover, Deaf people are not able to get the information which comes from interaction with people who do not know sign language.

4.3 Access to services provided by government

82 % respondents rated the access to services provided by government as “poor”, 6 % as “poor to average”, 9 % as “average”. 3 % didn’t reply

Figure 14

Similar to the access to the health system, it seems Deaf people are missing the access to the service provided by the government. This seems there are a lot of writing/reading tasks in receiving the service. As described in section 3.6 almost all the respondents are illiteracy or feel very unsafe when writing/reading. More of the respondents told they need support from family members/friends: Its impossible to get any document by myself, but sometimes I get a support from friends, rarely

They don't feel the service provided by the government try to include them – lot of respondents wrote that there is poor communication. There is very hard to Deaf people in Kosovo to communicate with the staff of the services: “They give us different dates, they don't support Deaf people, we do not understand each other”

Some few respondents wrote they can do things themselves – but we don't know in which way (no explanation). Another respondent wrote that he/she is rarely visiting the governments institutions

5. Finally comment on the results

Deaf people in Kosovo aren't directly denied access to education, services provided by the government etc. But through the data from the respondents in the report its obviously a lack of recognition of sign language in Kosovo, lack of awareness of the sign bilingualism and improving the deaf education, this training the Deaf Teachers' ability in teaching in sign language. Moreover the very limited availability of sign language interpreting deprive most of deaf people of access to large sections in the Kosovar community. They seem not able to enjoy even basic human rights.

6. Recommendations

Based on the report for status of Deaf people in the Republic of Kosovo which represents the real situation of the Deaf people in the Republic of Kosovo, Kosovar Association of the Deaf in cooperation with the Office of Good Governance within Prime Minister Office and local and international expertise on sign language has recommended as below. Those recommendations are actions that should be taken by the Government of the Republic of Kosovo, in the way of offering the basic intervention on providing the equal opportunities for the Deaf community on all fields of the life.

- Deaf Community in the Republic of Kosovo should be provided with equal access and without discrimination in all spheres of life in society, as that is guaranteed by the Constitution of the Republic of Kosovo, the law against the discrimination, national plan of action for persons with disability.
- Services should be provided by relevant institutions in the field of education, health, social issues, access and other civil services. The evidence presented by the data of the respondents in the report, it's evident that there is a lack of sign language recognition and lack of bilingual recognition.

Therefore we recommend:

1. The Government of Republic of the Kosovo to recognize the sign language by the official decision or another official act.
2. Government of Republic of Kosovo to oblige Kosovar Institutions to recognize, to offer services in sign language, to promote and respect sign language.
3. Improving the educational process for Deaf Community
 - a. Training of teachers
 - b. Development of bilingual education in sign language (bilingualism)
4. Improvement and provisions of social services
5. Improvement and provision of health services
6. Improvement and provision of services on culture and media
7. Creating space that offers access and respected sign language in health institutions, educational institutions, legal institutions, police and other important sectors
8. Awareness raising for institutions and citizens organized by Kosovar Association of the Deaf and Office of Good Governance, launching the campaigns about sign language recognition after the decision is taken by Government
9. We recommend that Prime Minister Office, Office of Good Governance together with relevant institutions to develop adequate policies for implementation of recommendations as mentioned above
10. All institutions, central and local level should share funds for the provision of services in sign language
11. Institutions should hire local and international expertise to support the provision of services in sign language
12. Prime Minister Office, Office of Good Governance is responsible about coordinating, monitoring and reporting process about the implementation of sign language recognition

Reference

CRPD : Convention on the Rights of the Persons with Disabilities, UN

Conrad, R (1979): *The Deaf School Child* London, Harper Row

Fad (2004): *Report on the evaluation of the Status of 12 Deaf Clubs and Sign Language Interpreters in Kosovo*

Haualand, H & Allen, C (2009): *Deaf People and Human Rights*. World Federation of the Deaf and Swedish National Association of the Deaf

Hindley & Kitson (2000): *Mental Health and Deafness*, London: Whurr Publishers Ltd

Hjerting, M & Seiler, A (1998):

Kyle, J (2004):

Lane, H (1992): *The mask of benevolence*. DawnSignPress , New York.

Lane, H; Hoffmeister, R & Bahan, B (1996): *A journey into the DEAF-WORLD*, San Diego, California: Dawnsignpress

Ravn, T (2004):

Svartholm, K (1994):

WHO 2005:” Estimated global prevalence of hearing impairment by sex and severity level, 2005”, *Table received in email to WFD from Dr Young-Ah Ku, medical officer, WHO on 26 January 2009*

Interview No:
Date:

Interview on the Standard of Living of Deaf People in Kosovo
I GENERAL

1) Gender:

☐ Male ☐ Female

2) Age:

☐ 18 – 30 ☐ 31 – 40 ☐ 41 – 50 ☐ 51 – 60

☐ 61 – 70 ☐ Over 71

3) Ethnicity:

☐ Kosovar Albanian ☐ Kosovar Serb ☐ Roma
☐ Turkish ☐ Bosnian ☐ Other _____

4) Do you live in a village or a city?

☐ City ☐ Village

5) Are you?

☐ Deaf- Go to question No 6 ☐ Hard of hearing-Go to Question No 8

6) Were you born Deaf?

☐ Yes – Go to Question No 9 ☐ No – Go to Question No 7

7) On what age you become the Deaf? _____

8) How did you become Deaf / hard of hearing?

☐ Illness ☐ I don't know ☐ War Injury
☐ Other Injury ☐ Other _____

9) Do you have an additional disability?

☐ Yes – Go to Question No 10 ☐ No – Go to Question No 11

10) What is your additional disability?

☐ Blind/Vision Impaired

☐ Physical Disability

☐ Intellectual Disability or Mental Disability

☐ Other _____

11) What is your marital status?

☐ Single - Go to Question No 20

☐ Married -Go to Question No 15

☐ Widow - Go to Question No 12

☐ Divorced – Go to Question No 15

☐ Living together

12) Is/was your partner Deaf / hard of hearing?

☐ Yes

☐ No

13) Does your partner has any additional disability?

☐ Yes

☐ No

14) Does your family influented in your marriage (choise of your partner)?

☐ Yes

☐ No

15) Do you have any children?

☐ Yes

☐ No – Go to Question No 20

16) How many children do you have?

☐ 1

☐ 2

☐ 3

☐ 4

☐ 5

☐ 6

☐ 7

☐ 8

☐ 9

☐ 10

☐ More than 10

17) Are any of your children Deaf / hard of hearing?

☐ Yes

☐ No – Go to Question No 19

18) How many of your children are Deaf / hard of hearing?

☐ 1

☐ 2

☐ 3

☐ 4

☐ 5

☐ 6

☐ 7

☐ 8

☐ 9

☐ 10

☐ More than 10

19) How many people live in your household (including and parents)

- ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6
☐ 7 ☐ 8 ☐ 9 ☐ 10 ☐ More than 10

20) With who you live?

- ☐ Alone ☐ with parents ☐ brother ☐ sister

☐ others _____

21) What is your preferred mode of communication?

- ☐ Sign Language ☐ Speech ☐ Speaking and gesticulating

22) Do you have any Deaf family members?

- ☐ Yes ☐ No – Go to Question No 24

23) Who?

- ☐ Father ☐ Mother ☐ Brother [____] ☐ Sister [____]

☐ Other _____

24) On which age you learned the sign language and where?

Age [____]

- ☐ School ☐ Home ☐ Club

☐ *from deaf family outside the home* ☐ *other*

25) How do you communicate with hearing members of your family?

- ☐ speaking ☐ Sign Language – go to question 26

☐ Gestures – go to question 27

☐ Written - go to question 27

☐ Other _____ - go to question 27

26) How/where did they learned sign language?

- ☐ In Deaf Club ☐ Alone at home ☐ at school
☐ other - specify

II EDUCATION

27) Did you go to Pre-School?

- ☐ Yes ☐ No

28) Did you go to Primary School?

- ☐ Yes ☐ No – (what was the reason)

29) In which school?

☐ Prishtina, Kosovo (Unit for Deaf)	☐ Zemun, Vojvodina
☐ Prizren, Kosovo	☐ Nish, Serbia
☐ Mitrovica, Kosovo	☐ Subotica, Vojvodina
☐ Beograd, Serbia	☐ Other _____

30) Did you finish the primary school?

- ☐ Yes – Go to question 31 ☐ No – go to wuestion 31

31) How many years you attended primary school?

- ☐ 1 year ☐ 2 years ☐ 3 years ☐ 4 years

32) Do you think that the education that you have received, have provided you a good basis for further studies?

a) in understanding the Albanian language; abilities in writing and reading

☐ Yes ☐ enough ☐ no

b) in subjects such as; maths, geography, natural science etc.

☐ Yes ☐ enough ☐ no

c) are the subjects taught the same as the mainstream school or the subjects were less

☐ Same subjects ☐ Less

33) What was the mode of communication used in the teaching at Primary School?

- ☐ Sign Language
- ☐ Speaking and gesticulation in the same time – Go to Question No 34
- ☐ Only writing/speaking Albanian – go to question No 35
- ☐ Only writing/speaking Serbian – go to question No 35
- ☐ Other _____ – Go to Question No 35

34) Do you think the teachers' signing abilities were:

☐ Excellent ☐ Average ☐ Poor

35) Did you go to high school?

☐ Yes ☐ no

36) Did you finish high school?

☐ yes ☐ no

37) in which school?

☐ Prishtina, Kosovo (Unit for Deaf)	☐ Zemun, Vojvodina
☐ Prizren, Kosovo	☐ Nish, Serbia
☐ Mitrovica, Kosovo	☐ Subotica, Vojvodina
☐ Beograd, Serbia	☐ Other _____

- 38) Did you receive a diploma from High School?
- ☐ Yes ☐ No – Go to Question No 40
- 39) Diploma in the area of:
- ☐ Factory and Welding
- ☐ Auto Repairs
- ☐ Printing
- ☐ Painting
- ☐ Carpenter
- ☐ Sewing/Tailoring
- ☐ Shoe repairing
- ☐ Jeweller
- ☐ Other: _____
- 40) Do you think that the education that you have received, have provided you a good basis for further studies and employment?
- ☐ Yes ☐ Satisfactory ☐ No
- 41) What was the mode of communication used during the education process in high school?
- ☐ Sign Language
- ☐ Speaking and gesticulation in the same time – Go to Question No 42
- ☐ Only speaking – go to question 44
- ☐ Only writing/speaking Albanian – go to question No 44
- ☐ Only writing/speaking Serbian – go to question No 44
- ☐ Other _____ – Go to Question No 44
- 42) Do you think the teachers' signing abilities were:
- ☐ Excellent ☐ Average ☐ Poor

43) Have you been able to communicate freely with your teacher at school as you were able to communicate with your friends?

☐ Yes

☐ No

43) Do you think that you can attend the University, with current level of preparation from high school?

☐ Yes

☐ No

44) Did you receive any higher education?

☐ Yes

☐ No – Go to Question No 48

45) What type of higher education?

☐ University

☐ College

☐ Other _____

46) Did you have difficulties in attending the Studies?

☐ Yes – go to question 48

☐ No

47) What were the difficulties?

☐ Lack of interpreter's

☐ Poor reading skills

☐ Poor writing skills

☐ other _____

48) Do you know to write and read?

☐ Jo

☐ Minimal

☐ No – Go to question no 52

49) Which written language you prefer?

☐ Written Albanian

☐ Written Serbian

50) Do you think that your writing ability is:

☐ Poor

☐ Minimal

☐ Average

☐ Good

☐ Very Good

51) Do you think that your reading ability is:

☐ Poor

☐ Minimal

☐ Average

☐ Good

☐ Very Good

52) Do you think that your signing ability is:

☐ Poor

☐ Minimal

☐ Average

☐ Good

☐ Very Good

III EMPLOYMENT

53) Do you have a job?

☐ Yes

☐ No – go to question 59

54) Are you employed by?

☐ Government

☐ Private Company

☐ International organisation

☐ Non-government organisation

☐ Other _____

55) What is your job?

☐ Farm work

☐ Factory work

☐ Welding

☐ Carpentry

☐ Jeweller

☐ Tailoring

☐ Building

☐ Painter

☐ Cleaning

☐ Car Mechanic

☐ Panel Beater

☐ Shoe Repairing

☐ Bakery

☐ Hairdresser

☐ Printer

☐ Other _____

56) What is your monthly salary [after tax]?

- ☐ 0 – 100 €
- ☐ 101 – 200 €
- ☐ 201 - 300 €
- ☐ 301 – 400 €
- ☐ 401 - 500 €
- ☐ Over 500 €

57) Are you satisfied with your job?

- ☐ Yes
- ☐ No

58) Please explain why? _____

59) Have you ever been employed?

- ☐ Yes
- ☐ No – Go to question 62

60) How long have you been unemployed?

- ☐ Under 1 year
- ☐ 1 – 5 years
- ☐ 6 – 10 years
- ☐ More than 10 years
- ☐ Since the war in 1999

61) Explain how did you lost/leave the job?

62) Do you have any other source of income?

- ☐ Yes
- ☐ No – Go to Question No 69

63) What is your other source of income?

- ☐ Own Business ☐ Permanent Job ☐ Private/Contract work
- ☐ Financial support from family living in Kosovo
- ☐ Financial support from family living abroad
- ☐ Other _____

64) Do you think your problems in finding employment relate to:

- ☐ Your deafness ☐ Lack of skills
- ☐ The economic situation in Kosovo ☐ Other _____

65) Please explain why? _____

66) Are you registered with the Bureau of Employment?

- ☐ Yes ☐ No (explain the reason) _____

67) Do you receive any assistance in finding employment?

- ☐ Yes ☐ No – Go to Question No 69

68) Who provides you with assistance in finding employment?

- ☐ Bureau of Employment ☐ Hearing Family Member
- ☐ Sign Language Interpreter ☐ Hearing Friend
- ☐ Other _____

69) Do you receive any social benefits?

- ☐ Yes ☐ No – Go to Question No 71

70) What type of social benefits do you receive?

- ☐ Social Assistance ☐ Basic Pension ☐ Disability Pension

71) Do you have access to Sign Language Interpreters (not family or friends)?

☐ Yes

☐ Sometimes

☐ Rarely

☐ No – Go to Question No 73

72) How do you access Interpreters?

73) How would you rate your access to Health Services?

1.....2.....3.....4.....5

Poor.....Average.....Excellent

74) Please explain why? _____

75) How would you rate your access to the services provided by your municipal government?

1.....2.....3.....4.....5

Poor.....Average.....Excellent

76) Please explain why? _____

IV LIVING CONDITIONS

77) Where do you live?

☐ Home

☐ Apartment

☐ homeless

78) What are your living arrangements?

☐ Rent a house/apartment

☐ Live with my family

☐ Part Owner of house/apartment/farm

☐ Other _____

79) What do you think is the highest priority for the Deaf community in Kosovo to lobby for? (Pick one only)

- ☐ Better quality of Deaf Education
- ☐ Equal Opportunity in Employment
- ☐ Better Sign Language Interpreting quality and services
- ☐ Recognition of Kosovar Sign Language by the Kosovar Government
- ☐ Improved quality and access to Government and Community Services
- ☐ Other _____

80) Do you have anything else you would like to add to this survey?

**Adresa: Shoqata Kosovare e të Shurdhërve
Rr. Nazim Gafurri, 28/2-1 - 10000, Prishtinë - Kosovë,
PO BOX 342, 10000, Prishtinë - Kosovë
email: deafkosova@hotmail.com**

**Ndërtesa e Qeverisë, kati VI,
nr. 602- 10.000 Prishtinë - Kosovë
E-mail: habit.hajredini@ks-gov.net ;
E-mail : humanrightskosovo@gmail.com
Telefon/Faks: + 381 38 200 14070**